Mirko Marković
Hrvatska akademija Znanosti i umjetnosti
Zavod za povijesne i društvene znanosti u Zagrebu, Odsjek za etnologiju
Hebrangova 1, 10000 Zagreb

ISTRA I NJEZINO UPOZNAVANJE OD NAJSTARIJIH VREMENA DO POJAVE PRVIH REGIONALNIH KARATA

(Historijsko-geografska studija)

Pregledni članak

UDK:94(497.5-3Istra)
913(497.5-3Istra)

Ako pokušamo pratiti razvoj upoznavanja Istre od najstarijih vremena do pojave prvih regionalnih karata, onda početak toga razmatranja valja ograničiti onim vremenskim razdobljem kada je istarsko tlo dobilo svoje današnje obličje i kada se po njemu počeo kretati čovjek, formiran kao razumno biće. Današnje tlo Istre, gledano sa stanovišta paleogeografije, relativno je mlado i ono se u vremenu kada je započeta evolucija čovjeka na Zemlji nalazilo pod morem.[1] Istom tijekom pliocena doživljava jadranski bazen značajnije promjene. On se u to doba prostorno smanjuje i produbljuje, a suhe doline na njegovoj sjeveroistočnoj strani bivaju potopljene. Tako se formirala naša jadranska obala s brojnim otocima i poluotocima, pa je tada po prvi put obikovan i današnji istarski poluotok. Njegovu ondašnju reljefnu formu, kao i obalnu konturu, teško možemo detaljnije rekonstruirati, no čini se da je prostranstvom bio veći od današnjega. Na prijelazu pliocena u pleistocen dolazi do zahlađenja, te se snježna granica na Dinaridima spustila do 1000 m apsolutne visine. Tada je nastalo ledeno doba, koje je potrajalo oko milijun godina.[2]

Tijekom ledenog doba tlo Istre prolazilo je kroz tri faze glacijalnih i međuglacijalnih razdoblja, koje su se ritmički smjenjivale.[3] U glacijalnim fazama ljeta

---

[1] Usp. paleogeografsku kartu "Miocensko jezero u Europi" i u I knjizi Cvijićeve Geomorfologije, Beograd 1924, str. 38.

[2] Usp. *Gieseler W.*, Die Fossilgeschichte des Menschen u djelu Heberer, Die Evolution der Organismen. III Phylogenie der Hominiden, Stuttgart. – *Simons E. L.*, Primate Evolution. New York, Mcmillan, 1972. – *Schulz A. H.*, The Life of Primates. New York, Universe Books, 1969.

[3] *Wolstedt P.*, Das Eiszeialter. Grundlinien einer Geologie des Quartärs. Bd. I, Stuttgart 1954. – *Isti*, Über die Gliederung des Quartärs und Pleistozäns. Eiszeitalter und Gegenwart Bd. 13 Oehringen/Würt. 1962, str. 115. – *Frenzel B.*, Die Klimaschwankungen des Eiszeitalters. Braunschweig 1967. – *Šegota T.*, Paleoklimatske i paleogeografske promjene. Prahistorija jugosl. zemalja I. Paleolitsko i mezolitsko doba. Sarajevo 1979, str. 21.

bijahu kratka i hladna. Tada se po nizinskim krajevima Istre razvijala travnjačka vegetacija ili vegetacija niskoga grmlja. Šuma je bilo malo. Na brdima je biljni svijet bio jako prorijeđen. Uspijevale su samo otpornije vrste mahovina te biljke koje danas spadaju u floru tundre. Visoko na Učki uspijevale su vrste koje su podnosile veliku studen, kao npr. one iz roda Dryas, Betula, Saxifraga, Hypnum i još poneke.[4] U međuglacijalnim fazama nizinski krajevi bijahu pokriveni šumama. Životinjski svijet slijedio je također oscilacije pleistocene klime. U hladnijim razdobljima susrećemo se tragovi životinjskih vrsta koje su dobro podnosile hladnoću, a u toplijim razdobljima vrste koje su bile prilagođene toplijoj klimi.[5] Ledena doba tijekom pleistocena bijahu popraćena i oscilacijama morske razine. U fazama maksimalne regresije Jadran se prostorno smanjio gotovo na polovinu svoje današanje površine, a prema razini bio je do blizu 100 m niži od današnje. Tada je rijeka Po utjecala u Jadran negdje u visini današnjega Zadra. U tim fazama pleistocena, Istra nije bila poluotok, već dio dinarskog kopna, a s kopnom su bili povezani i svi današnji jadranski otoci.[6]

Rani pleistocen bio je na istarskom području ono ključno razdoblje u kojem su se hominidi postupno preobražavali u praljude. U tim fazama evolucije možemo govoriti o svjesnom čovjekolikom biću sposobnom da se kreće uspravno i da shvaća neke činjenice iz svoje životne sredine. Golemi napredak učinjen je kada je istarski pračovjek shvatio vrijednost vatre, počevši se njome svjesno služiti u pripremanju hrane. Upravo taj prijelomni trenutak povukao je evoluciju čovjeka još bržim koracima naprijed. Čovjek se počinje kretati svjesno, utirući prve puteve, praveći oružja i oruđa, razvijajući se tako i kao lovac i sakupljač hrane. Taj evolucijski napredak prati i čovjekova govorna moć koja se postupno usavršava da bi već sredinom pleistocena prerasla u fazu kada je on u stanju izgovoriti pokoji slog ili kraću riječ.

Paleolitski ljudi na tlu Istre nisu poznavali građene nastambe. U tu svrhu koristili su prirodna skloništa u vidu pećina ili polupećina. Na prostoru po kojem su se kretali imali su obično nekoliko takvih skloništa.[7] U njima su noću spavali, a preko dana su pred njima na otvorenom ognjištu kuhali ili pekli hranu. Gotovo sva paleolitska nalazišta u Istri pokazuju tragove otvorenih ognjišta s naprženim kostima. U životu ovdašnjih paleolitičara lov je imao presudno značenje. Najviše su se lovile one životinje od kojih se dobivala mesna hrana ili topla krzna u koja su se tada ljudi odijevali. U glacijalnim fazama lovne životinje bijahu najčešće krupniji krznaši, a u toplijim međufazama lovile su se šumske ili stepske životinje, najviše pragoveda i sitniji divlji papkari.[8] Prilikom kretanja

---

[4] *Šercelj A.*, Pregled pleistocene flore na teritoriju Jugoslavije. Prahistorija jugosl. zemalja I. Paleolitsko i mezolitskoo doba. Sarajevo 1979, str. 35.

[5] *Kurten B.*, Pleistocene mammals of Europe. London 1968. – *Malez M.*, Kvartarna fauna Jugoslavije. Prahistorija jugosl. zemlja I. Paleolitsko i mezolitsko doba. Sarajevo 1979, str. 55.

[6] Usp. paleogeografsku kartu Jadrana u radu *T. Šegote*, paleoklimatske i paleogeografske promjene, op. cit. str. 31.

[7] Usp. kartu: Paleolitska i mezolitska nalazišta u Jugoslaviji u djelu Prahistorija jugosl. zemalja I, Sarajevo 1979, str. 17.

[8] Usp. *Malez M.*, Kvartarna fauna Jugoslavije, op. cit. str. 55.

u lovu, paleolitski ljudi odlazili su često i podalje od svojih pećinskih skloništa. Na takvim kretanjima sticali su nova iskustva u poznavanju svoje okolice. Kao prostorni orijentiri u takvim lovnim kretanjima služili su im potoci, rijeke, brda, veći blokovi kamenja, karakteristična stabla i sl. Samo prema takvim orijentirima bijahu u mogućnosti da se u terenu snađu, pa je razumljivo da su upravo takvim detaljima poklanjali najveću pažnju. Tako se širio i upoznavao životni areal paleolitskih lovaca u Istri. Ti lovci brzo su počeli shvaćati da njihov životni prostor nije posvuda jednak. U nizinama su primjećivali zelene travnjake, rijeke, nisko grmlje, dok su brdski krajevi pružali sasvim drukčiju sliku. Tamo su tekli hladni i brzi potoci, a u gorskim šumama obitavala je osebujna krupna divljač. Zato su istarski lovci brzo shvatili da ako žele poći u lov na određenu vrstu divljači, moraju krenuti u sredinu gdje ona živi. Takve spoznaje sticao je paleolitski lovac Istre postupno i tijekom vjekova brojnih generacija.

Da se život na istarskom tlu tijekom paleolitika odvijao upravo spomenutim tokom, dokazuju poznati nalazi iz toga doba. Istražene pećine, kao što su npr. Klanjčeva,[9] Loza,[10] Oporovina,[11] Pećina na Gradini,[12] Podosjona peć,[13] Romualdova pećina,[14] Savudrija,[15] Vergotinova pećina,[16] a posebno Šandalja I i II[17] donose obilnu građu prema kojoj možemo stvarati zorne predodžbe o načinu života tadašnjih ljudi, njihovu opsegu kretanja, doticajima, izmjeni iskustava, usavršavanju oružja i oruđa, a sve je to vuklo paleolitskog čovjeka naprijed u borbi za život i opstanak. Čovjek je pobjeđivao ovdašnju prirodu stičući tako iskustva koja su mu širila horizont njegovu životnom arealu. To je bila prirodna škola koja se zasnivala na iskustvima dobivenim u prostoru po kojem se kretao.

Pod kraj pleistocena, u trećem würmskom stadijalu, došlo je do ponovnog jačeg zahlađenja. Ledeni pokrov prekrio je veće dijelove Europe pa je i Učka znatan dio godine bila pod ledom. Maksimalno zahlađenje bilo je oko 26.000

---

[9] *Malez M.*, Istraživanje paleolitika i mezolitika na području Liburnije. Liburnijske teme I, Opatija 1974, str. 17-49.

[10] *Malez M.*, Kvartargeološka i speleološka istraživanja u 1971. godini. Ljetopis JAZU knj. 76, Zagreb 1972, str. 215-227.

[11] *Malez M.*, Izvještaj o kvartargeološkim istraživanjima u 1970. godini. Ljetopis JAZU knj. 75, Zagreb 1971, str. 411-424.

[12] *Malez M.*, Paleolitska nalazišta Hrvatske. Arheološki vestnik zv. 18, Ljubljana 1976, str. 255-284.

[13] *Malez M.*, Istraživanja paleolitika i mezolitika na području Liburnije, op. cit.

[14] *Malez M.*, Tragovi paleolita u Romualdovoj pećini kod Rvinja u Istri. Arheološki radovi i rasprave knj. 6, Zagreb 1968, str 7-26.

[15] *Malez M.*, i *Poje M.*, Quartäre lössartige Ablagerungen bei Savudrija im nordwestlichen Istrien. Bulletin scient. Cons. Acad. Yougoslavie (A) No 21/3, Zagreb 1967, str. 70-72.

[16] *Malez M.*, Vergotinova pećina kod Nove Vasi Porečke u Istri. Speleolog sv. 10, Zagreb 1964, str. 9-12.

[17] *Malez M.*, Ostaci fosilnog čovjeka iz gornjeg pleistocena Šandalje kod Pule (Istra). Palaeont. jugosl. JAZU vol. 12, Zagreb 1972, str. 1-41. – *Isti,* Fosilni čovjek iz Šandalje I kod Pule kao najstariji hominid Europe i njegovo značenje u znanosti. Simpozij "Prirodne znanosti i njihovo značenje u suvremenom društvu", Zagreb 1975, str. 99-103.

godina prije sadašnjosti. Za vrijeme spomenute glacijacije došlo je do ponovnog spuštanja razine Jadranskog mora, a nagla promjena klime dovela je do velikih izmjena u biološkom svijetu. U nastalim migracijama učestvovali su i paleolitski ljudi. Prilikom tih seoba dolazilo je do neminovnih sukoba, pa s tim pojavama treba objasniti i velike promjene koje su dovele do pojave nove ljudske populacije na tlu Istre. Naime, i ovdje kao i drugdje u Europi, nestaje starija neandertalska populacija, a nju smjenjuje mlađa, kromanjonskih svojstava. Ta smjena dogodila se krajem posljednjeg glacijala Würma. Tragovi iz pećine Šandalja II kod Pule potječu od toga naprednijeg čovjeka i njihova starost iznosi oko 25.000 godina prije sadašnjosti.[18]

Kraj paleolitika karakterizira dobro izražena klimatska prekretnica. U to doba klima Istre postaje sve toplija, Jadransko more se izdiže, a istarsko tlo dobiva karakter poluotoka. U isto vrijeme mijenja se i cjelokupna istarska priroda. Izumiru brojni predstavnici ranije hladnije faune kao npr. vunasti mamut i pećinski medvjed, dok su se neke druge vrste povuke daleko prema sjeveru. Od tada u istarskoj fauni počinju dominirati divlja goveda, jeleni, srne, a naročito divlje koze i ovce. Osobito velika krda divljih koza i ovaca zadržavaju se u hladnija godišnja doba u zoni primorja, gdje je tada bilo dovoljno ispaše. U proljeće, kada je zbog suše u primorju počelo nestajati paše, kretala su ova krda u planinsko zaleđe Istre, gdje je tijekom ljeta bilo uvijek dovoljno paše. Tu su se spomenuta krda divljih papkara zadržavala do kasne jeseni, kada je slijedio njihov ponovni silazak u zonu primorja. Taj ritmički tok kretanja divljih koza i ovaca slijedili su i tadašnji lovci, što je vodilo k zbližavanju jednih i drugih, te konačno pripitomljavanju divljih u buduće domaće životinje. Dakako da su istarski lovci postupno prestajali živjeti lovačkim životom preobražavajući se sve više u pratioce i čuvare lovnih životinja.[19] Na kretanjima za divljim krdima sticali su ujedno nova životna iskustva. S visokih planinskih zrenika Alpa i Dinarida, u zaleđu Istre, otvarale su im se široke panorame na sve strane. Istom tada mogli su postati svjesni o prostranstvima svoga životnog areala od toplog i blagog primorja do visokih i snježnih vrhunaca do kojih su dopirali. Kako su upravo u to doba savladali i mogućnosti govornog izražavanja, ti lovci, bijahu sigurno prvi ljudi koji su počeli stvarati i nadijevati nazive za najmarkantnije elemente u prostoru. Tako su nastali prvi nazivi za istarske planine, rijeke, šume, stijene, pašnjake i sl. Od toga vremena Istra počinje ulaziti u novo razdoblje svoga upoznavanja. Ona po prvi put u svojoj prahistoriji postaje svjestan objekt čovjekova opažanja i od tada počinje njezino postupno i sustavno upoznavanje koje će kasnije prerasti u više i kvalitetnije forme.

S prijelazom u neolitik počinju se primjećivati novosti koje pokazuju stalan put k napretku. Već u najstarijoj fazi neolitika ovdašnji ljudi izlaze iz svojih pećinskih skloništa te osnivaju nastambe kao poluukopane kolibe. To ukazuje na podizanje naselja, na prijelaz k sesilnom načinu života, na početke poljopri-

---

18 *Malez M.*, Šandalja bei Pula – eine bedeutende Ansiedlung der jungpaläolitischen Jäger in Istrien. V Intern. Kongr. Speläol. in Stuttgart, München 1969.

19 *B. Gušić*, Naše primorje. Pomorski zbornik JAZU I, Zagreb 1962, str. 20 i dalje.

vrede i stočarstva. Dakako, taj proces odvijao se postupno i on u Istri traje od 6.000 do 4.600 godina prije naše ere. U to doba istarski ljudi izlaze iz pećinskih skloništa te počinju živjeti u nastambama koje su sami sagradili, prestaju biti nomadski lovci, a umjesto toga obrađuju zemlju i uzgajaju domaće životinje. Takva naselja nalazila su se kod Vrčina, u Verudici blizu Pule, na Pradišelskom rtu, blizu Pavićini i drugdje, a poznata su i pećinska naselja, što znači da je u isto vrijeme bilo jednih i drugih. U kućnom inventaru istarskih ranih neolitičara ističe se karakteristična impresso keramika, slična onoj na ostalim dijelovima jadranske obale, koja se odlikuje jednostavnim oblicima posuđa, tamnom bojom i ukrasima dobivenim utiskivanjem u svježu lončarsku masu. Statičan život, koji se naoko javlja, ne treba shvaćati tako, kao da se od tada istarski čovjek prestao kretati. Dapače, od toga vremena kretanja postaju sve obilnija, udaljenija i izvođena po unaprijed utvrđenim itinererima. Iskustva u prostoru stiču se prvenstveno pokretima za blagom, koje je kretalo na sezonsku pašu. Putevi tih stočara i njihovih stada postaju prve trase koje počinju spajati udaljene krajeve i kojima će kasnije poteći prvi promet na većim relacijama.

U srednjem neolitskom dobu, koje je na istarskom području trajalo od 4. 500 do 3. 500 g. pr. naše ere, javlja se specifična kultura koja prilično nalikuje danilskoj.[20] Tadašnja naselja podižu se izvan pećina, a njihovo stanovništvo počinje postupno živjeti kao stabilizirani poljodjelci i stočari. Oko svojih kuća držali su oni odomaćene životinje, među kojima su se nalazila goveda, ovce, koze, konji i psi. Lov, kao jedina gospodarska grana, pomalo nestaje, ali zato ojačava ribolov po moru. Upće se primjećuje da su tadašnji žitelji Istre rado kretali na plovidbu morem, a to dokazuje da su znali graditi splavi pa čak i manje brodice. Plovidbom su sticali bogata iskustva. Upoznali su čitavu istarsku obalu te tako počeli shvaćati da žive uz kopno velikog mora, ali da ni ono nije bez kraja. Odvažniji su sigurno pokušavali da svoje brodice usmjere na dalju okolicu, pa su pojedinci uspijevali doprijeti na obližnju italsku obalu. Tu su zatekli nepoznate žitelje s kojima su se nastojali sprijateljiti i uspostaviti razmjenu dobara. Da se upravo na taj način odvijao put širenja i upoznavanja susjedstva Istre, potvrđuju mnogi materijalni dokazi. To su u prvom redu nalazi opsidijana na neolitskom lokalitetu Javorika na Brijunskim otocima. Opsidijan je na istarsko tlo mogao stići jedino s Liparskih otoka u Tirenskom moru, a za takve veze morali su postojati kontakti s ljudima koji su se već u to rano doba bavili trgovinom odnosno razmjenom dobara.[21] Osobito je značajno da su mnoga nalazišta danilske kulture na istarskom tlu skoncentrirana u tršćanskom zaleđu, što znači da su tu postojali jaki razlozi za gušću naseobinsku oazu.[22] Vjerojatno je tu tlo bilo pogodno za poljoprivredu, ali i položaj toga kraja omogućavao je gušću populaciju. Tršćanski reljefni koridor kojim se najlakše ulazi na istarski

---

20 Usp. *Batović Š.*, Stariji neolit u Dalmaciji, Zagreb 1966, str. 91 i dalj; zatim *Korošec J.*, Novija neolitska kulturna grupa na području Dalmacije, Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku. Split 1956. – *Isti,* Neolitska naseobina u Danilu Bitinju, Zagreb 1958.

21 Usp. studiju *Š. Batovića,* Jadranska zona, u djelu: Preistorija jugoslavenskih zemalja II, Neolit, Sarajevo 1979, str. 554 i dalje.

22 Usp. kartu 8 u navedenom djelu, str. 527.

KNJIŽNICA
HRVATSKE AKADEMIJE
ZAGREB

poluotok s jedne strane i čitav niz pogodnosti ove lokacije u odnosu na kopnenu i pomorsku vezu sa zaleđem s druge strane, pružalo je ovdašnjim naseljenicima bolje uvjete za život, nego bilo gdje drugdje.

Ribari iz naselja duž zapadne istarske obale, koji su svojim brodicama polazili u ribolov ili u lov na školjke, stizali su ponekad do ušća rijeke Po. Tu se nalazila veća naseobinska oaza kao ona oko današnjega Trsta. Ovamo su pomorskim, riječnim i kopnenim putem dolazile razne skupine ljudi, koji su se zanimali rasturanjem robe i zamjenom dobara. Tako se proširivao geografski horizont istarskih ribara. Kada su se oni vratili u svoj zavičaj, pripovijedali su svojim mještanima o dalekom svijetu i susretima s ljudima druge kulturne sredine, a kao dokaz za sve to pokazivali su predmete koje su dobili u zamjenu za robu što su je oni njima dali. Kasnije su ti kontakti postojali sve češći, dok se nisu pretvorili u stalnu vezu i suradnju. U plovidbi služili su se danju Suncem, a noću zvijezdama, no najradije su plovili uz kopno, jer su tako bili najsigurniji. Istovremeno počele su se po Istri kretati i manje kopnene karavane koje su se također bavile rasturanjem prekomorske robe. Za tu robu vršila se uobičajena razmjena. Iz Istre se izvozila ovdašnja domaća keramika, među kojom su se isticale osobito lijepo oblikovane zdjele, a zatim tekstil. Stanovnici Istre znali su u to doba uzgajati lan i konoplju te iz tih biljaka naročitom obradom dobiti biljna vlakna pomoću kojih su na stanovima tkali tkanine za izradu odjevnih predmeta. Takve tkanine mogli su dobro zamjenjivati za prekomorsku robu koju nisu mogli nabaviti drugim putem.

Istarska naselja danilske kulture bila su mala. Sastojala su se od desetak poluukopanih nastamba, koje su bile okupljene u luku oko zajedničkog središta. U središtu naselja bio je obično neizgrađen prostor, koji je služio u zajedničke ili kultne svrhe. No, uz takva naprednija danilska naselja, poznata su i ona konzervativnija, kao npr. ono iz Vešanske peći na Učki.[23] Vjerojatno se neolitsko stanovništvo Istre razlikovalo u stupnju životne kulture. Dok su jedini bili napredniji, ostali su živjeli na razini kulture impresso ili još konzervatinije. Sve to nameće niz pitanja, na koja je danas teško dati ispravan odgovor. Zbog toga ostaje otvoreno i pitanje podrijetla danilske kulture u Istri. Ona je tu mogla nastati dolaskom nove populacije, ali i evolucijom ranije, one impresso kulture. Nesrazmjer u stupnju općeg napretka, koji se zapaža među danilskom populacijom Istre, može se objasniti i nejednakim učestvovanjem u kretanjima koje smo ranije spomenuli. Doista, svi nisu imali mogućnosti da upoznaju svijet oko sebe i samo oni, koji su u tom pogledu bili aktivniji, postojali su nosioci novih stremljenja u životu.

Pod kraj danilske kulture u Istri (oko 3. 500 god. pr. naše ere) prodiru u naš kraj novi kulturni utjecaji, uvjetovani očito s nastupanjem migracije nama nepoznate populacije. G. Novak, koji je kulturu ove populacije proučavao u Grapčevoj spilji na otoku Hvaru, nazvao ju je "hvarskom" pa se taj naziv i ustalio u našoj prahistorijskoj znanosti.[24] Novonastala kultura javlja se na našem

[23] Isto, str. 524 i dalje.

[24] *Novak G.*, Prethisotrijski Hvar. Grapčeva spilja. Izd. JAZU, Zagreb 1955 s 24 tabla.

jadranskom području s migracijom populacije iz istočnog Mediterana. A. Benac iznio je hipotezu o njezinu podrijetlu sa Malte ili Sicilije,[25] dok Š. Betović smatra da na prijelazu danilske u hvarsku kulturu nije bilo nikakvih populacijskih pokreta, već da su se sve promjene zbile mirnim evolucijskim putem.[26] Za naša daljnja razmatranja važno je naglasiti da se spoznaja o Istri, njezinoj veličini, opsegu, izgledu, fizičko-geografskom sadržaju širila i dalje, ali nejednoliko. Stanovništvo hvarske kulture na tlu Istre pokazuje i nadalje neujednačen civilizacijski stupanj. Tako npr. žitelji s Javorike na Brionima pokazuju stadij naprednijih neolitskih pomoraca, koji su do tada sigurno dolazili u doticaj sa identičnom populacijom ostalih dijelova naše i italske obale. Slično važi i za populaciju gradine Makadanj kod Rovinja ili za onu iz okolice Vrčina. U spomenutim lokalitetima pronađeni su predmeti materijalne kulture, koji sigurno ukazuju na veze sa dalekim krajevima Alpa, Panonske nizine, Sicilije, Krete i prastare Helade. Istra je u to doba bila u središtu populacijskih kretanja i trgovačkih veza koje su se odvijale upravo na tom prostoru. To nije čudno obzirom na njezin povoljan geografski položaj. Iz Istre su se tada izvozile polulopaste zdjele sa lijepim spiralnim ukrasima, a uvozila se roba koja se u njoj nije mogla proizvesti. Gustoća istarskih naselja iz doba hvarske kulture nedovoljno je poznata da bi mogli iz njezina rasporeda izvesti neki krupniji zaključak, ali se čini da su postojale trase po kojima se odvijao ondašnji promet. Jedna takva trasa vodila je nesumnjivo na zapad, preko Furlanske nizine, gdje su se putovi granali u tri pravca. Jedan je vodio na sjever, preko visokih alpskih klanaca, drugi uz plodnu padsku nizinu, a treći je vodio prema jugu, za italski poluotok. Za nas je značajna lokalna istarska trasa koja se nazrijeva duž pravca od današnjega Trsta preko Lupoglava do Plomina. Možda je od Lupoglava postojala još jedna, kopnena trasa, prema jugu Istre, gdje je sigurno bilo veće naselje, i to možda na lokalitetu gdje se kasnije razvio antički Nezakcij. Mislim da se slobodno može reći da je Istra krajem neolitika bila već donekle upoznata zemlja i da su njezini stanovnici o njoj dosta toga znali, ali ne svi. Oni upućeniji znali su za postojeće istarske gore, rijeke, šume, nizine, pašnjake i sl. i sigurno su za sve te prostorne elemente imali svoje nazive, no o svemu tome ništa se ne zna, jer nam za to manjkaju pismene potvrde.

Negdje oko 2.500 g. pr. naše ere otpočinje na području Istre prijelaz prema eneolitskom (bakarnom) dobu. Što se sve tu dalje zbivalo, obavija magla nedovoljnih istraživanja. Prema onom što danas znamo eneolitu, čini se da to vrijedi i za Istru.[27] Ovamo se na stariji neolitski suptrat odvijao prodor kontinentalnog eneolita, koji se pokazuje identičnim s lasinjskom kulturom. Zatim se, negdje sredinom eneolita, osjeća prodor elementa stepske kulture s istoka. I konačno, krajem eneolita ponovno se vrši drugi prodor kontinentalnih utjecaja, koji se može poistovjetiti sa tzv. ljubljanskom kulturom.[28] Kako su ti utjecali na tlu Istre

---

[25] *Benac A.*, Studije o kamenom i bakarnom dobu u sjeverozapadnom Balkanu, Sarajevo 1964.

[26] *Batović Š.*, Jadranska zona, op. cit., str. 619.

[27] *Dimitrijević S.*, Problem eneolita na istočnoj jadranskoj obali. U djelu: Praistorija jugoslavenskih zemalja III, Eneolit, Sarajevo 1979, str. 367 i dalje.

[28] *Dimitrijević S.*, Isto, str. 377 i dalje.

bili pobliže prostorno i vremenski raspoređeni i gdje su se nalazili njihovi klasični lokaliteti, to za sada nije dovoljno jasno. Međutim, pomanjkanje obilnije arheološke građe iz tog vremena trebalo bi možda pripisati novom načinu života. Stepska kultura, koja je oko 2.000. g. pr. naše ere pokrila gotovo sve naše krajeve, stigla je ovamo s novim doseljenicima koji su došli iz istočnoeuropskih stepa oko Karpata i Crnoga mora.[29] Nosioci stepske kulture u našim krajevima bijahu stočari – nomadi, koji nisu poznavali stalna naselja, već su se tijekom godine kretali sa svojim stadima od niskih, župnih krajeva do visokih, planinskih pašnjaka. Takav način života prenijeli su oni i u naše krajeve. Eneolitski ljudi su se u gospodarskom pogledu vratili unazad, te su iznova počeli živjeti kao na početku neolitika. Ipak ta usporedba nije sasvim na mjestu. Nomadi iz ranog neolitika i ovi neolitski bili su sasvim različiti. Ovi potonji bijahu kud i kamo na višem stupnju civilizacije. Živjeli su u šatorima načinjenim od granja i životinjskih koža, a na planinskim lokalitetima koristili su pećinska skloništa. Na njihov viši kulturni stadij ukazuje činjenica, što su poznavali način dobivanja i obrade bakra. Ostava bakrenih kalupa kod Iga na Ljubljanskom barju ukazuje da se upravo tu negdje nalazila veća ljevaonica koja je bakarnu rudu crpla iz obližnjih balkanskih kopova.[30] U to doba veći se dio istarske populacije bavio nomadskim stočarstvom, što znači da su vlasnici stada provodili zimski period u istarskom primorju. U kasno proljeće kada je u primorju zbog suše nestajalo paše, odlazili su istarski pastiri daleko prema sjeveru sve do alpskih krajeva, gdje je tijekom ljeta bilo dovoljno ispaše. Na putu do visokih alpskih pašnjaka imali su oni svoje etapne zastanke gdje su se zadržavali tijekom proljeća i jeseni. Lokaliteti kao Podganja jama na Krasu, Roška špilja, Kevderc ili Drulovka uz Ljubljansko barje upravo su etapni lokaliteti stočara nomada.[31] Taj gospodarski bioritam na širem području Istre uspostavili su novi doseljenici koji su takav način života donijeli iz svoje pradomovine istočnoeuropskih stepskih krajeva. Ali ti novi doseljenici u doba svoga nastupanja nisu bili jedini žitelji Istre. Oni su toj epohi dali samo snažan pečat svoga životnog stila. O njima u prahistoriskoj znanosti ima prilično raznolikih mišljenja, no sva se ona slažu da su to bili Indoeuropljani tj. populacija koja je proistekla s istoka i koja je prije ulaska u zapadnu Europu dugo vremena živjela na velikim prostranstvima istočnoeuropskih stepa.[32] Ona je u naš kraj prenijela i svoj jezik, koji je u svojoj praosnovi onaj isti govor koji se tu održao sve do današnjih dana. Vjerojatno su se iz tih Indoeuropljana kasnije razvili Iliri i svi ostali predantički

---

[29] *Gimbutas M.*, The Prehistory of Eastern Europe, Part I, Bulletin of Americ. School of Prehist. Research, vol. 20, Cambridge 1956. Usp. *Jovanović B.*, Stepska kultura u eneolitskom periodu Jugoslavije. U djelu: Praistorija jugoslavenskih zemalja III, Eneolit, Sarajevo 1979, str. 381 i dalje.

[30] *Jovanović B.*, Rudarstvo i metalurgija eneolitskog perioda Jugoslavije. U djelu: Praistorija jugoslavenskih zemalja III, Eneolit, Sarajevo 1979, str. 27 i dalje.

[31] Usp. kartu rasprostiranja lasinjske kulture u Jugoslaviji. U djelu: Praistorija jugoslavenskih zemalja III, Eneolit, Sarajevo 1979, str. 141.

[32] *Gimbutas M.*, The Beginning of the Bronze Age of Europa and the Indo-Europeans, The Journal of Indo-European Studies, vol. 1 i 2, 1973. Usp. *Jovanović B.*, Indoeuropljani i eneolitski period Jugoslavije. U djelu: Praistorija jugoslavenskih zemalja III, Eneolit, Sarajevo 1979., str. 379 i dalje.

narodi pa tako i Histri. O svemu tome bit će još govora kasnije. Ovdje je važno spomenuti da su eneolitski pastiri kao nomadi bili stalni putnici na relaciji od istarskog primorja do alpskog zaleđa i da su zbog toga bili najbolji poznavaoci toga terenena. Tu su oni znali za svako naselje, put, izvor, pašnjak i sl. Na taj način znanje o Istri još se više produbljivalo u najširijim slojevima ovdašnje populacije.

Prelaz istarskog eneolita u brončano doba odvijalo se bez većih populacijskih smjena. No to vrijedi samo za početnu fazu kada primjena bronce na istarskom poluotoku nije bila popraćena s upadom novije ranobronačane populacije. A. Gnirs koji je iz te rane faze našao na lokalitetu Javorika na V. Brijunu brončani bodež i nešto ostataka brončane žice, objasnio je taj nalaz kao import iz dalekih apeninskih ili egejskih ljevaonica.[33] Ovdje treba reći da je ranobrončano naselje Javorika – Gromača bilo obitavalište većih skupina ljudi, s dobro uočljivom podjelom rada. S druge strane istovremena pećinska skloništa mogu se smatrati kao etapna stočarska naselja iz ranijeg perioda, kada je tu nomadsko stočarstvo bilo dominirajuće. Pod kraj rane faze brončanoga doba dolazi do značajnih populacijskih promjena. Tada ovamo počinje prodirati nova kultura koju nikako ne možemo smatrati stočarsko – nomadskom. To je poznata gradinska kultura koja se brzo proširila po čitavoj Istri.[34] Dosta istarskih naselja iz današnjeg doba potječe iz temelja takvih ranobrončanih gradišta. Među njima je dobro istražena gradina Vrčin kod Vodnjana, smještena na tjemenici blago zaravnjenog brda. Tlocrt mu je eliptičan, a po dužini osi mjeri oko 200 m. Ta gradina bijaše branjena s dva reda zidova. Sličnih lokaliteta kao Vrčin ima u Istri dosta. U blizini Poreča nalazi se gradina Mordele, a u okolici Pule nalaze se čak tri. To su Magornjak, Vintijan i Glavica. Zanimljivo je da takvih gradina ima više na zapadnoj strani Istre, što možda ukazuje da je tamo i naseljenost bila veća nego na istoku. Masivno građena istarska gradišta podizali su ljudi koji su pripadali naprednoj društvenoj zajednici i s usavršenim tehničkim znanjima. Raniji stanovnici Istre takva znanja nisu posjedovali. C. Marchesetti koji je proučavao istarske gradine iznio je svojedobno hipotezu da je tu u brončano doba došlo do prodora naprednije populacije koja je u svom pohodu prema zapadu preplavila čitav Balkanski poluotok. On je te došljake nazvao Protovenetima,[35] dakako s rezervom jer stvarno o njima nema drugih vijesti osim onoga što su iza sebe ostavili.

Zanimljivo je pratiti usporedno postojanje naprednije gradinske i konzervativnije nomadske kulture toga vremena. Čini se da je nomadska kultura čak više utjecala na gradinsku nego u obrnutom pravcu. Stoga nije isključeno da

---

[33] *Gnirs A.*, Istria praeromana. Beiträge zur Geschichte der frühesten und vorrömischen Kulturen an der Küsten der nödlichen Adria, Karlsbad 1925, str. 11 i dalje.

[34] Prvi je ovu kulturu u Istri proučio *R. Burton*, Notes on the Castelieri or Prehistoric Ruins of the Istrian Peninsula, Londonmm 1874. Zatim su se tim radom nastavili zanimati *Marchesetti C.*, I Castellieri di Trieste e della regione Giulia, Atti St. Nat. No. 10, Trieste 1903. *Gnirs A.*, Istria praeromana, Karlsbad 1925. *Bačić B.*, Prilozi poznavanju prahistorijske gradinske fortifikacije u Istri, Adriatica praehistorica et antiqua (Zbornik G. Novaka), Zagreb 1970. *Lonza B.*, Appunti sui castellieri dell'Istria e della provinzia di Trieste, Trieste 1977. *Petrić N.*, Prilozi pretpovijesti Istre, Jadranski zbornik, sv. 10, Rijeka 1978.

[35] *Marchesetti C.*, I castellieri di Trieste e della regione Giulia, op. cit. str. 14.

su nosioci gradinske kulture Istre počeli s vremenom živjeti dvojnim životom. Jedan dio njih provodio je zimski dio godine u matičnom gradištu, a ejeti bi odlazio s blagom na planinsku ispašu. Na takav način života tjerala je ovdašnje ljude specifična istarska priroda, koja nije dopuštala veći izbor gospodarskih aktivnosti. Ako su ljudi htjeli držati blago, nisu ga mogli preko ljeta prehraniti u zoni primorja, već su bili prisiljeni odlaziti u istarsko zaleđe na dopunsku planinsku ispašu. Tako su se i ovi doseljenici tijekom nekoliko generacija prilagodili uvjetima novoga zavičaja.[36]

Iz doba punog procvata brončanog razdoblja u Istri, arheološki lokaliteti obiluju mnoštvom zanimljivih bakrenih predmeta među kojima se osobito često javljaju razni alati, oružja i nakit. Na gradini Monte Grosso kod Štinjana nađena je brončanodobska ljevaonica i radionica, a u brončanoj osnovi Mušje jame kod Škocjana otkriveno je vekliko mnoštvo predmeta među kojima je bilo najviše brončanog oružja i posuđa.[37] Obzirom da se Škocjan nalazi u zaleđu Istre na važnom prometno putu za dolinu Save, to se nalaz ove ostave može smatrati kao rezervni depo na strateški ključnom mjestu odakle je uvjek mogla nastupiti iznenadna invazija nepoželjnih došljaka. Pojava jantara na tome prostoru ukazuje na trgovačke veze Istre s dalekim zemljama sve do Baltika i Bliskoga istoka. Brojnost brončanog oružja ukazuje na njegovu primjenu. Očito su tada bila nemirna vremena s čestim ustancima ili bunama, a to dalje upućuje na postojanje vojnih jedinica, više ustrojstvo plemenske zajednice s visokim glavarima i vojnim zapovjednicima. Bogatstvo brončane, jantarne i ostale ukrasne robe ukazuju i na ojačanu obrtničku proizvodnju s diferencijacijom među zanatlijama. Očito da su postojali majstori kao ljevači, kovači, lončari, kožari, proizvođači nakita i sl. a za prodaju svega toga morali su postojati i trgovci. U tako formiranom društvenom životu morala je postojati i razlika između pojedinih naselja. Iz arheoloških istraživanja najbolje su nam poznata ona koja su bila najmasivnija i koja su se bar dijelom sačuvala do naših vremena. To su prije svega istarska metropola Nezakcij koji upravo u to doba počinje živjeti svojim punim životom. Zatim se razvija Pula, Gradina na Limskom kanalu, stari Berm, Brežac, Picugi i drugi.[38] Nezakcij se do prodora Rimljana u Istri održavao kod vodeće istarsko naselje. Pod njegovim zidinama vodila se 177. god. prije nove ere odlučna bitka između rimskih invazora i ovdašnjih Histra na čelu s njihovim glavarom Epulonom. Arheološka iskapanja Nezakcija otkrila su osim gradskih zidina i obilan materijal iz brončanoga i željeznog doba. Iz ilirskih vremena otkrivena je bogata nekropola s prilozima. Nađeni ulomci arhitetonskih detalja, ukrasi sa meandrima ili spiralama te fragmenti kamene plastike jedinstveni su primjerci prema kojima možemo prosuđivati tu fazu ilirsko – istarske umjetnosti.[38a] Očito je Nezakcij bio lijep i bogat grad, ali se nakon razaranja nije

---

[36] *Marchesetti C.*, I castellieri di Trieste e della regione Giulia, op. cit. str. 137.

[37] *Batović Š.*, Kasno brončano doba na istočnom jadranskom primorju. U djelu: Praistorija jugoslavenskih zemalja IV, Bronzano doba, Sarajevo 1983., str. 300 i dalje.

[38] *Gnirs A.*, Istria praeromana, op. cit. str. 44 i dalje.

[38a] *Sticotti P.*, Di alcuni frammenti lapidei con fregi micenei trovati a Nesazio, Atti del Congresso intern. di scienze storiche, Roma 1904. *Puschi A.*, La necropoli preromana di Nesazio, Atti e memorie SIASP, 1906. *Mladin J.*, Umjetnički spomenici prahistorijskog nezakcija, Pula 1966.

nikada uspio domoći nekadašnjega sjaja i moći. Sve to ujedno dokazuje da su stanovnici Istre pri kraju brončanog doba bili ljudi izvjesnoga horizonta, da su dobro poznavali svoje tlo i zemlje koje ih okružuju. Istra je u punom smislu riječi bila uključena u sve tokove tadašnjega života i to na prostranim relacijama od Baltika do stare Helade pa i dalje sve do Bliskoga istoka.

Prodor gradinske kulture na tlo Istre povezuju poneki autori i s tzv. dorskom ili egejskom seobom. Prema teoriji koju je iznio J. Pokorny Iliri su negdje oko 1200 god. prije nove ere živjeli u središnjoj Europi i to na prostoru između rijeka Saale, Spree i Warthe.[39] Navodno zbog neke prirodne katastrofe bijahu oni prinuđeni na seobu prema jugu. To je samo jedna od brojnih verzija o dolasku i podrijetlu Ilira u našim krajevima. R. Pittoni razvio je svoju teoriju prema kojoj su oni autohotno europsko stanovništvo koje je na prijelazu iz drugog u prvo tisućljeće bilo vodeća europska populacija.[40] M. Budimir međutim smatra da Iliri u naše krajeve nisu došli iz središnje Europe već su se na istom tlu formirali iz potomaka starih Pelasta.[41] Teorija A. Benca da je nakon velikih populacijskih komešanja krajem brončanog doba otpočela etapa etnogenetske asimilacije Protoilira, čini se danas kao najrealnija.[42] Zajedništvo interesa navodilo je tu protoilirsku populaciju do viših stupnjeva etničkih zbližavanja, pa su se tim putem najvjerojatnije razvili i istarski Histri. Te Histre spominju kasnije brojni antički zemljopisci tvrdeći da su svoje ime dobili od imena rijeke Istros tj. Dunava. Ta zabluda antičkih zemljopisaca nastala je od starih legendi još iz Homerovih dana, da rijeka Istros utječe u dva mora: Jadransko i Crno. Kasnije, kad se ta zabluda otkrila još se dugo provlačila kroz spise antičkih pisaca.

Obilnu arheološku građu iz razdoblja željeznog doba (halštata i latena) opisao je A. Gnirs u svome djelu o predrimskoj Istri,[43] pa stoga ovdje nema potrebe da se to ponavlja. Ta arheološka građa nesumnjivo označuje daljnji uspon istarske civilizacije prema vremenu u kome će se ona izravnati i stopiti sa sveukupnom rimskom kulturom. Histri i Histrija postat će tako pojam antičkoga svijeta o kome će progovoriti mnogi antički zemljopisci, pripovjedači, pa čak i pjesnici. S njihovim tekstovima moći ćemo se također poslužiti jer ćemo u njima naći dosta podataka koji se tiču istarske geografije tj. opisa, naselja, stanovništva, rijeka i sl. Konačno pružit će nam se prilika da upoznamo i proanaliziramo i antičke zemljopisne karte što sve otvara niz novih pogleda na staru istarsku geografiju.

Ako sada prijeđemo na historijsko doba, a ono s pravom možemo pomicati sve do Homerova vremena (8. stoljeće prije nove ere), onda se pred nama počinju redati prva pisana djela klasičnih pisaca. Homer je doista znao, iako maglo-

---

[39] *Pokorny J.*, Substrattheorie und Urheim der Indogermanen. Mitteilungen der Anthropol. Gesellschaft, Bd. 66, Wien 1936, str. 74.

[40] *Pittioni R.*, Urgeschichte des österreichischen Eaumesm Wien 1954., str. 533.

[41] *Budimir M.*, Iliri i Prailiri, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv. 53, Split 1952., str. 11 i dalje.

[42] *Benac A.*, Prediliri, Protoiliri i Prailiri, Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u prahistorijsko doba, Posebna izd. Nauč. društva SR BiH, knj. IV, Sarajevo 1964., str. 68.

[43] *Gnirs A.*, Istria praeromana, Karlsbad 1925., str. 44 i dalje.

vito, za rijeku Histar (Dunav), Jadransko i Crno more kojim putem su Argonauti izveli svoje mitsko putovanje u zemlju Kolhida. Čitavu tu priču opjevao je Apolonije Rodski (4. stoljeće prje nove ere) u svojoj Argonautici.[44] U njoj se pripovijeda kako su grčki moreplovci prilikom povratka iz zemlje Kolhida prolazili kraj otočja Apsirtida u ilirskoj zemlji kraj grada Pole. Čitava ta priča ima u sebi puno pjesničke slobode, ali i nekih geografskih činjenica koje se s obzirom na njezin postanak ne mogu mimoići. Naime, Argonauti su prema mitu došli do Istre i otočja Apsirtida ploveći do Crnoga mora i dalje rijekom Dunavom (Histrom). Do Istre su došli na taj način što priča pretpostavlja da se Dunav grana u dva korita te da jedan od njih utječe i u Jadransko more. Tako ispjevana Argonautika postala je u aleksandirijsko doba rado čitano štivo pa su njezin tekst poznavali gotovi svi klasični pisci. To je ujedno i razlog da su mnogi grčkorimski zemljopisci pokazivali toliki interes za Istru. Međutim, povećani interes klasičnih pisaca za Istru nije popraćen i adekvatnim napretkom u stvarnom poznavanju istarske geografije. Naime, nešto ranije govorili smo kako je Istra na prijelazu iz brončanog u željezno doba bila cvatuća zemlja gradinske kulture te da je od strane svojih žitelja bila dobro poznata zemlja. Sada međutim, kada o njoj počinju govoriti prve pisane vijesti, pričinja se to poznavanje kao skromno. Taj nesrazmjer treba odmah objasniti. Jedno su bili zavičajni Histri u svojoj zemlji, a drugo grčkorimski pisci koji najvjerojatnije nisu u Istri nikada ni bili, te su o njoj govorili tek onoliko koliko su čuli od svojih suvremenika. Razgovor s očevidcima, a to su mogli biti jedino grčki pomorci koji su doista u 4. stoljeću pr. n. ere počeli dublje prodirati u Jadran, nije morao davati uvijek pouzdane podatke. Uz to treba spomenuti da u to doba grčki pomorci nisu smjeli slobodno ploviti Jadranom, jer su im se u tom pogledu odupirali domaći Histri Liburni i Dalmati. Stoga je pouzdanija građa o zemljama duž jadranske obale sporo prodirala u djela grčkih zemljopisaca, pa su razumljive i češće omaške. Otuda potječe i spomenuti nesklad između poznavanja Istre njezinih žitelja i grčkih pisaca koji su svoje informacije morali sabirati postupno i s mnogo truda. Mi međutim, moramo poći započetim putom slijedeći tekstove grčkorimskih klasika o Istri, jer su nam oni sada jedini pisani izvornici o geografiji ove zemlje.

Već smo rekli da je ime Istre (Histria) proisteklo od ilirskoga plemena Histra koji su ovdje živjeli. Njih spominje Hekatej iz Mileta u 5. stoljeću pr. n. ere u svojoj Historiji.[45] On je prvi utvrdio da oni žive uz Jadransko (Jonsko) more. Da su ti Histri dobili ime po rijeci Histri (Dunavu), spominje nekoliko autora.[46] Izidor, zaveden mitskom pričom o Argonautima, kaže da su oni potomci starih Kolhiđana.[47] Plinije to ponavlja, a na jednom mjestu kaže da rijeka Histar utječe u Jadransko more.[48] Na drugom mjestu o tom sudi opreznije. Tada pripovijeda

---

44 *Apollonii Rhodii* Argonautika IV, 560; ed. Teubner, Leipzig 1905., str. 146 i dalje.

45 *Hecateus* frag. 59: Istri, populos in Jonico sinu.

46 *Isidorus* Orig. 14, 4: Histriam Hister amnis vocavit, qui eius terram influit, ipse est Danubius.

47 *Isidorus* Orig. 9, 2: Histororum gens originem a Colchis ducit, qui missi ad Argonautas persequendos a Ponto intraverunt Histrum fluvium; a vocabulo amnism quo a mari recesserant, adpellati sunt.

48 *Plinius Sec.* Hist. nat. 3, 18: ...nunc vero Histriam quam cognominatam a flumine Istro in Hadriam effluente e Danuvio amne... plerique dixere et Nepos etiam Padi adcola.

kako Histar i Pad utječu u Jadran jedan nasuprot drugomu pa na kraju primjećuje da ni jedna rijeka iz Histra ne utječe u Jadransko more.[49] Takvo Plinijevo zaključivanje pokazuje da je u njegovo doba otkrivena pjesnička sloboda Argonautike i da su njegovi suvremenici bili svjesni da Histria i Histar nemaju međusobno nikakvih veza osim sličnosti u imenu.

I Strabon je u svoje doba bio ispravno obaviješten o položaju Istre u sklopu Jadranskoga mora,[50] no Mela u svojoj Korografiji ponavlja kako kroz Histriju protiče Histar nadodajući da je Trst najdublje položen grad u zaljevu Jadrana.[51] Kod Livija se u vezi Istre susreće zanimljiv zapis. On kaže da su Histri obitavali kod jezera Timava (Reke) gdje se nalazilo prvotno romansko naselje, a kasnije su na brežuljku osnovali svetište gdje se zatim naselilo mnoštvo svijeta.[52]

Kako već rekosmo, ime Dunava (Histar) je glavni izvor smutnje zbog koje su antički pisci povezivali Istru i spomenutu rijeku. Apolonije Rodski kaže za Histar da se rađa u gorju Ripei te da protiče kroz zemlju Skita i Tračana. Jednim svojim krakom utječe u Pontus, drugim u Jadran, a trećim u Jonsko more.[53] Kod Skimna Hijskog kaže se da Histar dolazi iz zapadnih krajeva podijeljen na dva dijela. U Pontus utječe sa pet rukava, a posebno i u Jadran.[54] Prema takvim informacijama jasno je da je u doba smanjene kritičnosti grčke znanstvene misli prodrla u tadašnju geografiju jedna netočna informacija koja je zbog velike popularnosti Argonautike prihvaćena od strane rimskih zemljopisaca, ali samo na kratko vrijeme, jer je praktičan život tu zabludu opovrgao. Zato rimski zemljopisci koji tu grešku spominju, gotovo redovito dodaju i svoj komentar. Tako npr. Plinije koji pripovijeda kako je lađa Argo dospjela u Jadransko more odmah nadodaje, kako mudri ljudi kažu, da od Alpa dolazi samo Histar, Sava i Nauportus.[55] Strabon u svojoj Geografiji otvoreno kritizira Hiparha što je vjerovao da Histar utječe u Jadransko more.[56] Na drugome mjestu slično polemizira s Eratostenom.[57] U tekstu Pseudo-Aritostela ima također sličnih polemika,[58] dok Diodor kategorički kaže da njegovo vrijeme pobija svakoga tko ustvrdi da Histar utječe

---

49 *Plinius Sec.* Hist. nat. 3, 127: Nullus enim ex Danuvio amne in mare Adriaticum effunditur.

50 *Strabonis* Georg. II, 40: Istria, in intimo sinu Jonio sita.

51 *Pomp. Mela* 2, 57: Per Histros Hister emittitur. Tergeste intimo in sinu Hadriae situm.

52 *Livius* Hist. 42, 2, 1: Histri, ut primum ad lacum Timavi castra sunt Romana mota, ipsi post collem occulto loco consederunt, et inde obliquis itineribus agmen sequebantur.

53 *Appolonius Rod.* Argon, 4, 285.

54 *Scimno Chio,* Orbis desc. v. 773: ...Istar fluvius. Is ex occidis devenit locis quinque ostiis in Pontum exiens duobus vero scissus in Adriam quoque influit.

55 *Plinius Sec.* Hist. nat. 3, 128: Argonavis flumine in mare Hedriatim descendit non procol Tergeste, nec iam constant quo flumine, umeris travectam Alpes diligentiores tradunt, subisse autem Histro, dein Savo dein Nauporto.

56 *Strabonis* Geogr. 1, 3, 15: Communis hic ei (Hipparch) cum aetate prioribus nonnullis est error, qui putavernut esse quendam fluvio Istro cognominem, qui in Adriam exeat ab illo divulsus.

57 *Strabonis* Geogr. 7, 5, 9: ...et quod Istrium uno ostiorum suorum in Adriam effluere tradit. Verum apud Eratosthenem quoque sunt hujus modi errores nonnulli ex vulgi opinionibus concepti.

58 *Pseudo-Aristotele,* De mirab. 104: Ferunt et Istrum... partim in Pontum partim in Adriam decurrere, cuius rei argumentum non hoc tempore primum sed a priscis usque saeculis extat.

u dva mora.[59] Prema tome zabludu o vezi Histara i Histrije rimski pisci brzo su otkrili i o tome dali ispravan sud. Ipak sve to što smo govorili u vezi s Istrom i Dunavom nije samo obična zabluda tadašnjega svijeta. To je bio stvaran put kojim su se otkrivali prostori i nepoznate zemlje. Upravo zato smo ovdje sve to i spominjali.

Kada su grčkorimski pisci govorili o Istri često su usput spominjali i ostale geografske opservacije. Tako u vezi s njezinim položajem Strabon kaže da s Istrom otpočinju ilirske zemlje.[60] To je znao puno ranije i Pseudoskilaks koji u svom Periplu kaže da nakon Veneta slijede Histri i rijeka Histar.[61] To je djelo iz 4. stoljeća pr. n. ere pa otuda i onaj podatak o Histru. Za grad Trst koji antički pisci često dovode u vezu s Istrom kaže Eustacije da je ilirski grad.[62] To isto ponavlja i Heraklije Marcianus.[63] Ptolemej je u tom pogledu najrealniji te za spomenuto mjesto daje samo točne geografske koordinate.[64] Mela spominje Trst, te kaže da se nalazi duboko u zaljevu Jadrana gdje svršava Ilirik.[65] Kod Plinija, u fragmentu gdje također govori o Trstu, kaže se da u njegovj blizini na VI m.p. od rijeke Formio leže mjesta Aegida i Parentium.[66] Isti autor spominje i grad Nesakcij napominjući da je upravo ovdje uz rijeku Arsu (Rašu) i kraj Italije.[67] Za Istru kaže Strabon da je ona poluotok koji ima širinu XL m.p. (oko 59 km) i opseg CXXV m.p. (ili oko 185 km) što je približno realno.[68] Isti autor još na nekoliko mjesta govori o Istri. Za rijeku Timavus (Rijeku) kaže da izvire u istarskom zaleđu iz tamošnjih planina, da je ponornica duga 130 stadija i da se zatim izlijeva u more.[69] Poslije Timava prema Strabonu slijedi istarska obala sve do Pule. Plovidbe oko istarskog poluotoka ima 1300 stadija (oko 240 km).[70] Kod ušća Timava, nadodaje Strabon, postoji osamljeno mjesto gdje se nalazi glasovito Diomedevo svetište. Tu se nalazi luka, lijepe šume i sedam izvora čija se voda u širokom koritu ulijeva u more.[71] Za Pulu kaže da je drevno naselje

---

59 *Diodorus Sic.* 4: Hoc tempus ipsum convincit falsum suspicatum esse, Istrum qui pluribis sese ostiis in Pontum exonerat et alterum qui in Adriam defertur ex iisdem locis fluxus sumere.

60 *Strabonis* Geogr. 7, 5, 3: Docuimus enim in Italiae descriptione, primos in Illyrici ora maritima esse Istros.

61 *Scilax Car.* Periplus 20: Post Venetos sunt Istri et fluvius Ister. Hic fluvius etiam in Pontum Euxinum delabitur.

62 *Eustatius* Com. 382: Tegestreum oppidum illyricum.

63 *Heracl. Marcianus* Ep. 4, 9: Tergeste... Illyriae urbs prope Aquileiam.

64 *Ptolemaeus* Kl. Geogr. 3, 1, 27: Tergeston colonia 35° long. or 44° 55' latituduione sett.

65 *Pomp. Mela* 2, 57: Tergeste intimo in sinu Hadriae situm finit Illyricum

66 *Plinius Sec.* Hist. nat. 3, 126: ...colonia Tergeste ultra quam VI m.p. Formio amnis... Aegida, Parantium.

67 *Plinius Sec.* Hist. nat. 3, 126: ...moz oppidum Nesactium et nunc finis Ilaliae fluvius Arsia.

68 *Plinius Sec.* Hist. nat. 3, 129: Histria ut peninsula excurrit. Latitudinem eius XL, circuitum CXXV.

69 *Strabonis* Geogr. 5, 1, 8: Flumen Timavum e montibus delatum voragine terrae absorberi, sub qua, ubi per centum et triginta stadia decurrerit, eum in mare sibi ostium parare.

70 *Strabonis* geogr. 5, 1, 9: Post Timavum est Istriorum maritima ora usque ad Polam. Zatim isto pod 7, 5, 3: Tota iuxta Istriae navigatio est stadiorum mille trecentorum.

71 *Strabonis* Geogr. 5, 1, 8: In ipso autem intimo sinus Adriatici recessu Timavum est, Diomedis templum memorabile; habet enim portum et splendidum lucum et septem fluvialis aquae fontes, qui eoque ac profundo alveo statim in mare effundutur.

Kolhiđana, koji su bili poslani da slijede Medeju.[72] Kod Ravenjanina spomenuto je nekoliko istarskih naselja. To su Poraria, Sera, Cissa, Pullaria, Ursaria i Cervaria.[73] Među podacima za Istru ima među rimskim zemljopiscima i pokoja starija zabluda. Tako npr. Mela kaže da kroz Istru protiče Histar, a u blizini je i ušća Pada. Rijeka Pad teče vrlo brzo svojim koritom, a sa suprotne strane utječe Histar. Ovom pogodnošću se služe tamošnji pomorci koji koriste riječnu vodu za piće.[74] O istarskim plemenima govori jedino Plinije. Prema njemu na prostoru od Pule do Trsta žive Secussi, Subocrini, Catali i Menoncaleni.[75] Nešto ondašnjih naziva za istarske rijeke zabilježio je Ravenjanin koji spominje Rusano, Argaone, Nengone i Arsu.[76] Što se tiče istarskoga reljefa i orografije u tom pogledu antički su zemljopisci prilično škrti. Učku nitko od njih ne spominje po imenu. Strabon opisuje reljef čitavog hemuskog (Balkanskog) poluotoka, te kaže da su na zapadu Alpe nazivali Albia. U njegovo doba tako se nazivala među Japodima gora Ocra. Ta gora je u odnosu na prave Alpe niska. Kod Karnije spominje se put kojim su prolazili tadašnji trgovci na kolima do mjesta Pamportum (Nauportum).[77] To je mogao biti novoizgrađeni rimski put duž prastare stočarske trase kojom su se kretale stočarske karavane još od vremena neolitika.

Poznato je da su antički zemljopisci uz svoja djela dodavali i crtane karte. Velika je šteta što se veći dio tih karata izgubio i što smo danas prinuđeni da ih promatramo u srednjovjekovnim ili novijim prijepisima ili rekonstrukcijama. Na tim kartama bila je predočena i Istra. Poteškoće u tom pogledu zadaje činjenica što su antički autori crtali pregledne karte čitave grčkorimske ekumene, a ne regionalne karte pojedinih pokrajina. Zato je predodžba Istre ispala uvijek vrlo umanjena pa je danas teško prosuđivati jednu tako malu oblast. Upoznavanje naše jadranske obale odvijalo se usporedno s prodiranjem grčkih moreplovaca i trgovaca u ovaj kraj.[78] Ti pomorci bili su već vješti u navigaciji, a u

---

72 *Strabonis* Geogr. 5, 1, 9: Pola antiquum est opus Colchorum ad Medeam insequendam missorum.

73 *Annonymus Rav.* 5, 24: Poraria, Sera, Cissa, Pullaria, Ursaria, Cervaria.

74 *Pomp. Mela* 2, 4: Nar inter Pyreos et Liburnos, per Istros Ister emittitur. – 2, 4: Unum de iis amnibus Padum appellant. Inde tam citus prosilit, ut discussis fluctibus diu qualem emisit undam agat, suumque etiam in mari alveum servet donec eum ex adverso litore Istriae eodem impetu profluens Ister amnis excipiat. Hac re per ea loca navigatibus, qua utrinque eunt, inter marinas aqua dulcium haustus est.

75 *Plinius Sec.* Hist. nat. 3, 133: Incolae Alpium multi populi sed inlustres a Pola ad Tergestis Regionem Secusses, Subocrini, Catali, Menoncaleni.

76 *Anonymus Rav.* 4, 36: In Istria sunt diversa flumina, inter cetera quae dicuntur id est Rusano, Argaone, Nengone et Arsa.

77 *Strabonis* Geogr. 4, 6, 1: Alpia prius dicta fuise Albia: nam etiamnum montem in Japodibus sublimen, Ocra montem, et Alpes attingentem, ALbium vocari, quasi eo usque Alpibus. – 4, 6, 10: Japodes circa haec loca habitant, et his vicinus Ocra mons est... Ocra autem pars est Alpium humillima qua ad Carnos accedunt, et per quam ab Aquileia curribus portantur merces ad locum cui nomen Pamortum.

78 Usp. o tom *G. Novak,* Stari Grci na Jadranskom moru, Rad JAZU knj. 322, Zagreb 1961., str. 151 i dalje. – *Isti,* Kolonizatorsko djelovanje Dionizija Starijega na Jadranu, Hoffillerov zbornik, Zagreb 1940., str. 111; zatim *Beaumont R. L.,* Greek influence in the Adriatic, The Journal of Hellenic Studies, Vol. 56, 1936; Part. II. 1937, str. 161; nadalje *Gušić B.,* Naše primorje, Historijsko geografska studija, Pomorski zbornik I, Zagreb 1962., str. 29.

plovidbi služili su se periplusima koje su sami sastavljali. Takav periplus sačuvao nam se od nepoznata autora, tzv. Pseuudoskilaksa,[79] a potječe iz 4. stoljeća prije nove ere. Od njega postoji samo tekstualni dio dok su se mape izgubile. Tako smo uskraćeni za vrijedna saznanja. Karte kopna iz toga vremena isto su tako rijetke iako znamo da su postojale. Smatra se da je jednu kartu grčke ekumene sastavio Eratosten, koji je postao glasovit što je uspio izmjeriti lučnu vrijednost meridijana od Aleksandrije do Sijene te tako izračunati opseg Zemlje.[80] Dobre i loše strane njegove karte možemo si predočiti iz kasnijih polemika u djelima Hiparha, Polibija, Posidonija i Strabona.[81] Preko njih zaključujemo da je čitav prostor Balkanskog poluotoka s Jadranskim morem ispao suviše stješnjen u smjeru istok-zapad i analogno izdužen u smjeru sjever-jug. To je kasnije postala osnovna mana svih antičkih kartografa koji su crtali Jadransko more. Prema svemu se čini da je na Eratostenovoj karti bila predočena i Istra kao mali poluotok na krajnjem sjevernom dijelu Jadranskog (Jonskog) mora. Dakako da je njoj bio ucrtan i tok rijeke Histre i to tako kao da ona teče u dva korita te se jednim krakom ulijeva u Pontsko a drugim u Jadransko more. Slijedeća poznata karta grčke ekumene potječe od Artemidora iz Efeza. On je u 1. stoljeću prije nove ere proputovao neke mediteranske zemlje te u 11 knjiga napisao veliko zemljopisno djelo Geographumena.[82] Uz to djelo bila je priložena i karta, koja se u originalu izgubila, ali postoje njezini srednjovjekovni prijepisi iz kojih se može vidjeti kako je Artemidor zamišljao Jadransko more i Istru. On je Jadran još više suzio u smjeru istok-zapad, a izdužio u smjeru sjever-jug. Takva deformacija nastala je zbog toga, što su antički autori mogli lako doći do podataka za geografsku širinu svakoga mjesta na Zemlji, no kada su pokušali ustanoviti njegovu geografsku dužinu, za taj zadatak nisu imali potrebne instrumente. Visina sunca i zvijezda nad horizontom mogla se relativno brzo ustanoviti, no očitovati vremenske razlike među pojedinim mjestima i iz njih utvrditi ispravnu geografsku dužinu, to u ono doba nije bilo moguće izvesti bez krupnijih grešaka. Kako tada nije postojao mehanički sat, taj posao se radio pomoću sunčane ure. Zato su se pojavljivale neminovne greške. Artemidor je na svojoj karti nacrtao Istru kao trokutasti poluotok s oštrijim šiljkom okrenutim prema moru, unio je u nju i neke njemu poznate gore i rijeke, ali su ti elementi izostali na istarskom površju.

Daljnji korak u kartografskom prikazivanju Istre primjećuje se na karti Strabona.[83] Rekonstrukcije te karte pokazuju prije svega napredak u fizičko-geografskom sadržaju. Strabon je u nju unio i orografiju zemljišta pa tako na

---

[79] Usp. *Scylacis Charryendensis,* Periplus maris ad litora habitata Europae et Asiae et Lybiae, Geographi Graeci Minores vol I, ed. C. Mullerus, Parisiis, Didot 1855. Za našu jadransku obalu usp. odličnu studiju *M. Suića,* Istočna jadranska obala u Pseudo-Skilaksovom Periplu, Rad JAZU knj. 306, Zagreb 1955., str. 121-185.

[80] *Berger H.,* Die geographischen Fragmente des Eratosthenes, Leipzig 180.

[81] Usp. te fragmente u djelu *Ukert F. A.,* Geographie der Griechen und Römer von den frühesten Zeiten bis auf Ptolemaeus, Bd. I, Weimar 1816.

[82] Ulomke iz Geographumena objavio je *Miller J.* u Geographi Graeci Minores, Paris 1837. Kartu vidi kod Miller K., Mappaemundi, Die ältesten, Weltkarten, Bd. VI, Stuttgart 1898., str. 127.

[83] Usp. Strabonis Geographicarum Tabulae XV, Instruxit Carolus Müllerus, Parisiis, Didot, 1854.

njoj vidimo Alpe i Dinaride predočene u vidu stiliziranih gusjeničastih članaka. Rijeka Histar označena je da teče isključivo prema Pontusu, a u nju se ulijevaju sve poznate pritoke Dunava. Istra je predočena suviše razvučeno, ali se još raspoznaje kao poluotok na krajnjem sjevernom dijelu Jadrana. Označena je i rijeka Pad i njezino deltasto ušće i to dosta ispravno u odnosu na čitavu sliku. Od planina vide se Alpe, Karavanke, gora Ocra, Albius, Bebius i dalje prema jugoistoku sve poznate balkanske gore. Učka nije zabilježena. Znakovi koji pokazuju daljnju tendenciju u razvoju kartografskog poznavanja Istre vide se na Plinijevoj karti.[84] Ona se prilično razlikuje od Strabonove. Glavna razlika sastoji se u pretjeranom dimenzioniranju Grčke u odnosu na ostale zemlje. Tako je i Jadransko more ispalo suviše umanjeno, gotovo kao zaljev Jonskoga mora. Istra je predočena slično kao kod Strabona pa u tome pogledu nema bitnijih razlika. Rijeka Histar teče ispravno prema istoku i nema dodira s Jadranskim morem. Nazivi na karti gotovo su isti kao kod Strabona pa stoga nema potrebe da se ponavljaju.

Još u vrijeme prije nego je Plinije sastavio svoju kartu, na području rimskoga carstva radilo se na izmjeri zemljišta i sastavljanju jedne službene državne karte. U tome poslu stekao je osobite zasluge zet cara Augusta M. V. Agripa.[85] On je tijekom nekoliko godina rukovodio ekipom stručnjaka koji su bili angažirani oko toga rada. Kada je konačno prikupljena sva potrebita topografska građa, sastavljena je pregledna karta čitavoga rimskoga carstva. Jedna kopija te karte bila je isklesana u mramoru te izložena za javnost na zidu Porta Pollae u Rimu.[86] Kasnije su od nje načinjene daljnje kopije, ali sve je to vremenom propalo. Da je na Agripinoj karti rimskoga carstva bila predočena i Istra, nema nikakve dvojbe. Daleko je teže odgovoriti na pitanje kako je na njoj ispala njezina kartografska predodžba. U tom pogledu možemo se donekle pomoći s usporedbom Meline karte, koja je nastala odmah nakon što je dogotovljena Agripina karta. Nekoliko srednjovjekovnih kodeksa Melinog djela De Chorographia sadrži takve prijepise.[87] Na žalost, te kopije nisu međusobno ujednačene, pa je stoga teško ustanoviti koje su od njih najsličnije rimskom izvorniku. Na poznatim prijepisima predodžba Jadranskog mora ispala je premala u odnosu na staru Heladu i Egejsko more. Zatim su oba ta mora suviše približena jedno drugom. Istra se vidi na svim prijepisima, ali nije predočena jedinstveno. Ima kopija koje iznenađuju svojom konzervativnošću, jer na njima vidimo označen tok Histra kako teče prema Crnom i Jadranskom moru. Na karti su označene i planine na već spomenuti način, a vide se i poznatije rijeke. Oko Istre se vide tokovi Nera, Istera, Timava i Pada. Prva od spomenutih rijeka izvire u gorju Orbelus, dok sve ostale ističu iz Alpa. Prema tome bi se moglo reći da Agripina karta jednako

---

[84] Karta u djelu *Miller K.*, Mappaemundi Bd. VI, op. cit. str. 135.

[85] *Ritschl C.*, Die Ver,essung des Römische Reichs unter Augustus, Rhein. Museum Bd. I, 1842., str. 481.

[86] *Plinius Sec.* Hist. nat. III, 17, 46; IV, 139.

[87] *Partsch J.*, Die Darstellung Europas in der Weltkarte der Agripa, Breslau 1875; zatim *Phillippi F.*, Zur Rekonstruktion der Weltkarte der Agripa, Marburg 1880.

kao i Melina nisu uspjele dati vjernost površine rimskoga carstva, pa tako ni Istre. Obje spomenute karte tek su shematske slike ondašnjega svijeta na kojima su jedini krajevi ispali suviše naglašeni, dok su drugi pretjerano umanjeni ili posve izostavljeni.

Najveći uspjesi kartografije antičkoga doba javljaju se za vrijeme procvata tzv. aleksandrijske škole, kada je Ptolemej sastavio svoje monumentalno djelo Geografiju u 8 knjiga.[88] U prvih sedam knjiga toga djela govori se o općoj i regionalnoj geografiji čitava svijeta, a u osmoj nalazi se atlas s kartama. U tekstualnom djelu Geografije o Istri se govori u trećoj knjizi. Tu se navode geografske koordinate za istarska naselja Albonu, Flavonu, Tarsaticu i fl. Enei (ušće Rječine). Podaci za geografske širine prilično su pouzdani, no oni za geografske dužine pokazuju razumljive greške. Zatim se ukratko spominju podaci o rijekama, gorama, otočju i stanovništvu Ilirika. Za Istru nema važnijih podataka, jer bi oni takvo djelo preopteretili suvišnim detaljima. Za nas je zanimljiva peta tabla Europe u atlasnom djelu Geogarfije, jer je na njoj predočen čitav Ilirik sa Panonijom. Na toj karti Istra je predočena u skladu sa citiranim geografskim koordinatama, a to znači da su geografske dužine svih naselja nanesene s dosta nedostataka. Zato je i čitava slika Istre ispala suviše izdužena, pa se karakter istarskog poluotoka jedva raspoznaje. Na karti su unesena naselja Flanona (Plomin), Albona (Labin), i Tarsatica (Trsat), od rijeka samo Eneis (Rječina) te naziv Histria. U sjevernom zaleđu Istre označena je masivna gora Albanus na koju se prema zapadu nastavlja Carvancas mons. Oko Istre označeni su i neki jadranski otoci. Zapadnije položeni zabilježen je kao Apsorus insula. Na njemu su dva mjesta, Crepsa (Cres) i Apsorus (Osor). Istočnije naneseni otok ima naziv Curicta (Krk) i na njemu su također dva naseljena mjesta, Fulsinium (Omišalj) i Curicum (Krk). S obzirom da karta zahvaća čitav sjeverozapadni dio Balkanskog poluotoka, to je ovakva predodžba Istre sasvim zadovoljavajuća, pogotovo ako se ima u vidu da je to slika Istre načinjena pred skoro 2000 godina. Ptolemejeva predođba Istre očito je najbolja u sveukupnom nizu poznatih antičkih djela, a to se može pripisati njegovoj dobroj upućenosti, provjerenoj topografskoj građi te prije svega prilično invetaru izmjerenih geografskih točaka. Ipak se originalnost Ptolemejevih karata iz današnje perspektive pričinja kao neriješeno znanstveno pitanje. U uvodu Geografije govori se da je na tom djelu radilo više stručnjaka od kojih se nekima ne zna ni ime.[89] Zato Ptolemejeve karte treba

---

[88] Usp. *Cunz O.*, Geographie des Ptolemäus, Berlin, Weidmen, 1923. – *Fischer J.*, Claudios Ptolemaeus, Geographia Codex Urbinas graecus 82, Leipzig 1932. – *Schnabel P.*, Text und Karten des Ptolemäus, Leipzig 1938.

[89] O tom zanimljivom pitanju usp. *Göselin P. F.*, Reseches sur le système géographique de Marin de Tyr, Reserches sur la gèographie des anciens, vol. II, Paris 1798., str. 31; zatim o tome raspravljaju *Ukert F. A.*, Über Marinus Tyrius und Ptolemaeus, Rhein. Museum für Philologie, Bd. VI, Bonn 1839., str. 173. – *Herman A.*, Marinus-Ptolemaeus und ihre Karten, Zaiyschrift der Ges. für Erdkunde, Berlin 1914., str. 780. – *Isti*, Marinus von Tyrus, Petermanns Mitteilungen, Ergh. 209, Gotha 1930., str. 45. – *Dinse P.*, Die handschriftliche Ptolemaeuskarten und die Agatodämonfrage, Zeitschrift der Ges. für Erdkunde, Berlin 1913., str. 745. – *Fischer J.*, Ptolemaeus und Agathodämon, Fenkschriften der Akademie, Phil. – hist. Klasse, Bd. 59, Wien 1916., str. 71. – *Bagrow L.*, The Origin of Ptolomy's Geographia, Geogr. Annaler, vol. 27, Stockholm 1945., str. 319.

shvaćati kao sintezu antičkoga doba i kao sumu sveukupnoga znanja tadašnjega vremena.

Postoji još jedna karta koja po svojoj predodžbi i sadržaju pripada antičkom vremenu, iako je kopirana kasnije. To je poznata Peutingerova tabla.[90] Na njoj se vidi rimsko carstvo na 12 segmenata od kojih je prvi izgubljen. Istra se na njoj vidi dobro, ali je označena u stilu u kome je načinjena čitava karta. Ona zapravo i nije sastavljena kao vjerna karta, već kao putni itinerar ili podsjetnik za putnike. Pretjerano je izdužena u smjeru istok-zapad, te stoga o nekom elementu vjernosti predočenih zemalja na njoj ne može biti ni govora. Vrijednost Peutingerove table sastoji se u tome što su na njoj ucrtane poznatije rimske prometnice koje su postojale u 4. stoljeću naše ere. Predodžba Istre ispala je unatoč spomenutoj deformaciji relativno dobro. Karakter istarskog poluotoka donekle je sačuvan iako dosta unakažen. Preko Istre je označen put od izvora Timava do Senie (Senja). To je dio rimske prometnice koja je spajala Rim s Istrom preko Akvileje i Trsta, a nastavljala se dalje prema Saloni. Na istrarskom području na tom putu zabilježene su slijedeće postaje: Fonte Timavi XIV, Tergeste XLVIII, Parentio XXX, Pola VI, Portis Planaticus VIII, Arsia St. XII, Alvona XX, Tarsatica, Ad Turres XX, Senia. Rimske brojke između spomenutih stanica znače udaljenosti u rimskim miljama. Na karti je unesen i naziv Isteria, a unutar Istre i jedna neimenovana gora koja bi mogla biti Učka. Šteta što je izostavljen njezin naziv, jer bi tako doznali za antičko ime Učke. Između Parentia i Pole, istočno od označene ceste, ucrtano je još jedno naselje. Označeno je kao Quaeri Silvo. Teško je reći što znači ova lokacija, ali bi mogla biti poznata šuma kod Diomedova svetišta na ušću Timava. Ispred toga lokaliteta na morskoj pučini vidi se otok Sicomara za koji se također ne zna što predstavlja. Ostali označeni otoci su jasni. Hoarsaria predstavlja otok Cres, Pullaria otok Lošinj, a Curica Krk. U cjelokupnoj predodžbi Istre očituje se krupna greška. Istra je nacrtana kao da se pregiba kod Arsie (Raše), a ne kod Tarsatice (Trsata). U tom pogledu griješili su mnogi kasniji autori.

Rimska kartografija u kasno doba carstva počela je brzo nazadovati. Ima nekoliko kartografskih djela koja to dobro pokazuju. Tako je npr. kartografska predodžba Jadranskog mora Dionizija Periegeta toliko shematizirana, da se na njoj Istra uopće ne raspoznaje.[91] Na sličnoj karti Amiana Marcellinusa Istra je vidljiva, ali je bez ikakva geografskog sadržaja.[92] Propadanje rimske kartografije

---

[90] Original se nalazi u Nacionalnoj biblioteci u Beču. Djelomičnu reprodukciju objavio je 1591. g. M. Welser. Kompletni faksimil izdali su *K. Mannert* (Leipzig 1824.), *E. Desjardins* (Paris 1873.) i *K. Miller* (Ravensburg 1888.). Jedna manuskiptna kopija čuva se u arhivu JAZU u Zagrebu. Dio Peutingerove table koji pokazuje današnje južnoslavenske zemlje (segment V-VIII) objavio je *sindik I.*, Stare karte jugoslovenskih zemalja, Atlas Geogr. društva, sv. 6, Beograd 1931., te *Škrivanić G.*, Monumenta Cartographica Jugoslaviae, vol. I, Beograd 1975.

[91] *Dyonisios Perieget*, Periegesis, ed. Avenius et Priscian u djelu *C. Miller*, Geographi Graeci Minores, vol. 2, Paris 1861. Rekonstruiranu kartu objavio je 1628. g. Bertius, 1797. Hellwag i 1825. Passow. Za predodžbu reljefa najbolja je rekonstrukcija K. Millera u Mappaemundi Bd. VII, op. cit. Taf. 6 "Pinax Dyonisii Periegesis".

[92] *Amianus Marcellinus*, Res gestae, XXVII, 4. Ed. Gardthausen, Leipzig 1874/75. Rekonstrukcija karte u *K. Miller*, Mappaemundi VI, op. cit. str. 83.

pokazuje i karta Julija Hororija koji predočava Jadran kao manji zaljev Egejskoga mora.[93] Nešto je bolja kartografska slika Istre u djelu Izidora Seviljskoga,[94] no ona vremenski više ne pripada u antičko razdoblje već u srednji vijek. Za antički period karakteristično je da su Rimljani vladali Istrom. Oni su je poznavali onoliko koliko je to njima bilo potrebno. U stvarnosti Istra je tada procvala kao vrlo napredna zemlja. U Puli je podignut divan amfiteatar (arena) kakvih ima malo gdje u svijetu. Ali učeni ljudi antičkoga doba nisu živjeli u korak s praktičnim životom. Oni su njegovali geografsku znanost više u teoretskom pogledu. Ptolemej je npr. potrošio puno prostora u svojoj Geografiji da objasni kartografske projekcije i utvrđivanje geografskih koordinata, a nije osjećao potrebu da jednako tako utvrdi i točnost povijanja morske obale ili riječnih tokova. Teoretske teme njemu su puno važnije nego npr. ispravna kontura Istre s njezinim riječnim tokovima, putovima ili planinama. Očito su ljudi u antičko doba imali drukčije potrebe nego što se to danas prosuđuje. Zato se rimska kartografija razvijala u okvirima svojih shvaćanja, a praktičan život imao je od toga toliko koristi koliko je bilo dovoljno za ono doba.

Nakon propasti Zapadnog Rimskog Carstva (476. g.) te nakon kratkotrajne vlasti Gota i Langobarda u Istri, dolazi do velikih migracijskih pokreta. Tada počeše prodirati u Istru Slaveni. Najveći dio njih došao je ovamo od 602. do 611. godine. Tom prilikom naselili su pretežno istočne dijelove poluotoka do Raše i Labina. Nakon kojih dvadesetak godina stižu ovamo i Hrvati koji su slavenskoj populaciji dali novu snagu da ustraje na istarskom tlu. Tada je započeo proces potiskivanja romanskih starosjedilaca. On se odvijao postupno i već dva tri stoljeća kasnije očituju se njegovi rezultati. Tada je romanska Albona prozvana Labinom, Flanona je promijenila ime u Plomin, Arsa je postala Raša, Petena Pićan, Pinquetum Buzet i sl. Iz toga vremena sačuvali su se i najstariji tragovi kretanja slavenskog etničkog elementa prema zapadnoj obali Istre. To je tzv. *via Sclava* i *via Slavonica,* koje bijahu trase po kojima su istarski Hrvati iz središnje Istre kretali prema Poreču. No glavnina hrvatskog i slavenskoga žiteljstva u Istri zadržala se na istočnoj strani poluotoka i tu se razvila njihova trajna etnička oaza. Bizantska vlast koja se u Istri održavala do 788. godine nije ometala društveni život Hrvata. Istom dolaskom franačke uprave počeo se tu očitovati prodor europskog feudalizma. U 9. stoljeću ulazi Istra u sastav Furlanske marke, a u 10. stoljeću postaje provincija Bavarskoga vojvodstva. No istočni dio poluotoka na kojemu su obitavali Hrvati nije došao pod vlast bavarskih feudalaca, već je ostao u sastavu hrvatske države. To nam potvrđuje i bizantski car pisac Konstantin Porfirogenit.[95] Granica hrvatske države dopirala je tada do Labina

---

[93] *Julius Honorius,* Liber Exceptorum, Ed. A. Riese u Geographi latini minores, Heilbronnae 1878., str. 24-55. – Usp. *Kubitschek V.*, Kritische Beiträge zur Kosmographie des Julius Honorius, Progr. Oberhollabrun 1882/83; zatim *Isti* u Wiener Studien Bd. VII, 1885., str. 1-24 i 178-310 sa faksimilom. – *Miller K.*, Mappaemundi, Bd. VI, op. cit. str. 69, Taf. 4: Sphaera Julii Honorii.

[94] Isidori Hispalensis Mappaemundi ad Origg. lib. XIII, XIV et IX, e. 2 adaptata. Ed.Miller K., Mappaemundi Bd. VI, op. cit. Taf. 2. – Usp. *Uhden R.*, Die Weltkarte des Isidor von Sevilla, Mnemosyne, Biblioteca Classica Batavia Bd. 3, Leiden 1935.

[95] Constantini Imp. Porphyrogeneti De administrando ipm. lib. XXX. Ed. Tomašić N. u Vjesnik Hrv.-slav.-dalm. zemaljskog arhiva, Zagreb 1918, str. 79.

i Raše iako je hrvatskog življa bilo i preko spomenute granice. Kada je hrvatska vlast u istočnom dijelu Istre prekinuta, zavladaše ovdje njemački feudalci. Oni su zemlju podijelili na nekoliko gospoštija i crkvenih posjeda. Takvo se stanje održavalo sve dok snaga i moć Venecije nije prerasla u jadransku velesilu. Tada je Istra uklopljena u sastav Mletačke republike.[96]

Geografsko poznavanje Istre sve do njezina uklapanja pod vlast Mletačke republike može se ocjenjivati različito. Domaći ljudi iz Istre poznavali su svoj zavičaj vrlo dobro, no franački i njemački gospodari nisu bili posebno zainteresirani za taj dio njihova teritorija. Ukoliko su istarski gospodari pogledali u suvremena geografska djela, mogli su o geografiji Istre malo toga naći. Isto tako ni ondašnje karte nisu omogućavale praktično kretanje po terenu. Vojske ili putnici iz toga vremena kretali su se prostorima prema postojećim itinerarima. Od njih poznajemo Ravenjaninov,[97] Gvidonov,[98] Antoninov[99] i Jeruzalemski itinerar.[100] Oni su pisani šturo. Nabrajaju samo mjesta i putne postaje duž postojećih magistralnih putova dajući tek udaljenosti između navedenih mjesta. Možda su uz takove itinerare postojale i zemljovidne karte, i ukoliko jesu, one su sigurno bile nacrtane shematski poput Peutingerove table. Za lokalne istarske putove i brdske nogostupe znali su samo domaći ljudi koji su se njima redovito kretali sa svojim blagom.

U geografskoj znanosti toga vremena vodeću riječ imala je Crkva. Istra je od četvrtog stoljeća pokrštena zemlja, a i Hrvati koji su ovamo doselili bijahu doskora pokršteni. Geografska znanost u ranom srednjem vijeku zasnivala se na skolastičkom učenju o svijetu.[101] Kartografi toga doba crtaju tzv. samostanske karte prema teološkoj koncepciji da je Jeruzalem središte svijeta. U sadržaj tih karata nije potrebno ulaziti, jer su one za naš zadatak prazne. Vrijedno je tek spomenuti kartu Ilirika koja se pripisuje sv. Jeronimu.[102] Kako je on rodom iz Ilirika (iz Stridona), moglo bi se očekivati da je izradio kartu koja kvalitetom nadilazi njegove suvremenike, ali u tom pogledu nema nekog napretka. Na karti

---

96 Od povjesnih djela o Istri kojima sam se služio prilikom pisanja ovoga rada spominjem: *Gruber D.*, Povijest Istre, Zagreb 1924. – *Benussi B.*, L'Istria nei suoi due millenni di storia, Trieste 1924. – *Isti*, L'Istria sino ad Augusto, Trieste 1883. – *Isti*, Nel medio evo. Pagine di storia istriana, Parenzo 1897. – *Combi C.*, L'Istria. Studi storici e politici, Milano 1886. – *Franceschi C.*, L'Istria. Note storiche, Parenzo 1897. Za stariju literaturu usp. *Combi C.*, Saggio di bibliografia istriana, Capodistria 1864, a za noviju moju Geografsku bibliografiju Jugoslavije od početka 16. stoljeća do 1970. godine, Izd. JAZU, Zagreb 1978.

97 Ravenatis Cosmographia et Guidonis Geographia, ed. M. Pinder et G. Parthey, Berlin 1860. – Usp. *Schweder E.*, Über die Weltkarte des Kosmographen von Ravena, Kiel 1886. – Faksimil su objavili *Kiepert H.*, Descriptio Orbis terrarum secundum geographum Ravennatem, Berolini in aedibus F. Nicolai, 1859; zatim *Miller K.*, Weltkarte des Ravennaten, Mappaemundi Bd. VI, op. cit. Taf. 1.

98 Usp. ediciju pod bilj. 97.

99 Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitatum, Ed. G. Parthey et M. Pinder, Berolini, F. Nicolai, 1848.

100 Usp. ediciju pod bilj. 99.

101 *Marinelli G.*, Die Erdkunde bei Kirchenvätern, Leipzig 1884, str. 80.

102 Mappamundi ex libro S. Hyeronimi De Hebraicis questionibus. Orig. London, British Museum Cod. 10 049. – Faksimil objavio *Miller K.*, Mappaemundi Bd. III, op. cit. Taf. 1.

je doduše zabilježeno nekoliko istarskih naselja, ali još antičkom toponimijom. Čudno je da Jeronim na toj karti nije označio i svoje rodno mjesto Stridon o kojem se kasnije vodila žučljiva polemika između onih koji su bili za i protiv Jeronimova istarskog podrijetla.[103] Među ostalim autorima samostanske kartografije bilo je više zapaženih imena. Tako je npr. glasoviti Beatus (8. stoljeće) autor slikovite karte mediteranskih zemalja.[104] Na njoj se uistinu raspoznaje Jadransko more, ali Istra se ne vidi. Iz istoga vremena poznata je i karta koja je prema kodeksu u kojem je pronađena prozvana Cottoniana.[105] Na njoj se Istra prepoznaje, ali nije spomenuta. Za nas je ona dragocjena, jer na njoj (od Istre pa dalje prema istoku) čitamo jasno označeni natpis *Sclavi.* To je prvi poznati kartografski dokument koji u Europi 8. stoljeća dokazuje slavensku prisutnost na prostoru nekadašnjih ilirskih zemalja.

Naša pozornost trebala bi se dalje okrenuti na kartografske dokumente koji su još više pripomogli geografskom upoznavanju Istre. Takvi kartografski dokumenti počinju se pojavljivati u vezi s pomorstvom i oni su tijekom srednjega vijeka nazivani portulanima. U stvari su to bili praktični peljari koji su služili tadašnjim pomorcima da se bolje snalaze prilikom ulaska u pojedine zaljeve i luke Mediterana.[106] Tko je sastavio prvu portulansku kartu Sredozemnog mora, nije ustanovljeno, ali se čini da je to među prvima bio arapski kartograf Idrizi.[107] Koliko se zna, Idrizi je oko 1140. godine živio u Palermu na Siciliji i to na dvoru normanskog kralja Rogera II. Taj vladar bio je daleki preteča humanizma.[108] Kao veliki ljubitelj znanosti i književnosti pozivao je na svoj dvor najbolje učenjake i pisce. Roger se bavio mišlju da sastavi kartu svega njemu poznata svijeta. Da bi tu zamisao ostvario, pozvao je u Palermo mladoga Idrizija. Kad je ovaj čuo što od njega Roger očekuje, dao se s puno žara na posao. Putovao je Sredozemljem 15 godina bilježeći usput sve što bi mu moglo biti korisno za izradu karte. Tako je 1154. godine nastala velika *tabula Rogeriana,* kartografski dokument formata 332 x 148 cm. To remek djelo srednjovjekovne kartografije nalazi se danas u biblioteci u Oxfordu, a od njega postoje i objavljeni faksimi-

---

[103] Veliki pobornik za istarsko podrijetlo sv. Jeronima bio je kanonik P. Stanković. Usp. njegovo djelo Della patria di S. Girolamo, Venezia 1824; zatim polemički odgovor *G. Capora,* Della patria di S. Girolamo, Zara 1831, te Stankovićev odgovor u ediciji Apologia in sostegno dell'istrianità di S. Girolamo, Trieste 1833. – Starije polemike navodi *Valentinelli G.,* Bigliografia della Dalmazia e del Montenegro Zagrabia 1855, te u Supplementi, Zagrabia 1862.

[104] S. Beati Liebanensis Mappam mundi. Ad exemplar ecclesiae S. Severi, quod nune Parisiis asservatus, primum integram edidit *C. Miller,* Mappaemundi Bd. I, Stuttgart 1895. – Usp. *Schweder E.,* Über eine Weltkarte des 8. Jahrh., Hermes Bd. XXIV, 1889, str. 587-604.

[105] Original u British Museumu u Londonu, Tib. B. V. Faksimil objavljen u *Miller K.,* Mappaemundi Bd. III, op. cit. str. 29.

[106] Usp. *Kretschmer K.,* Die italienischen Portolane des Mittelalters, Berlin 1909. – *Fischer T.,* Beiträge zur Geschichte der Erdkunde und der Kartographie in Italien im Mittelalter, Venezia 1886. – *Wutke H.,* Die karten der seefahrenden Völker Südeuropas bis zum ersten Druck der Erdbeschreibung des Ptolemaeus, Jahresbericht des Vereines für Erdkunde, Bd. VI-VII, Dresden 1871.

[107] O životu i radu Idrizija usp. *Seybold C. F.,* Enzyklopedie des Islam, Bd. II, str. 480 i dalje.

[108] Usp. *Caspar V.,* Roger II und Gründung des normanisch-sicilischen Monarchie, Innsbruck 1904, str. 49.

li.[109] Izvjesnu teškoću u čitanju ove karte čini arapsko pismo. Istra je na tabula Rogeriani prikazana kao jedva uočljiv jadranski poluotok. Predodžba šireg jadranskog prostora podsjeća donekle na Ptolomejevu petu tablu Europe, ali se Idrizijevo djelo odlikuje većim brojem označenih, napose priobalnih naselja. Za Istru ih se spominje ukupno 11 i sva su označena na arapskom jeziku. Spominju se: Distris (Koper), Birunah (Piran), Aumagu (Umag), Civitanova (Novigrad), Barenzu (Poreč), Rignu (Rovinj), Bula (Pula), Medulina (Medulin), Albuna (Labin), Flamuna (Plomin) i Alaurana (Lovrana). Osim spomenutih naziva označen je na prostoru od Istre prema zapadu krupan naziv *Bilad Garuasia*, što svi poznati objavljivači i poznavaoci Idrizijeva djela prevode kao "zemlja Hrvatska". To je prva poznata geografska karta na kojoj se izričito spominje hrvatska zemlja.[110] U sjevernom zaleđu Istre označene su vrlo slikovito i planine. One se vide kao neprekinuti masivi sve do obale Pontusa. Očito su tako predočeni dinarski grebeni i njihov balkanski nastavak. U cjelini je za nas Idrizijeva karta dragocjen kartografski spomenik, no neki poznavaoci srednjovjekovnih karata niječu joj karakter pomorske karte. To se može i prihvatiti, međutim ona je ipak načinjena s namjerom da prvenstveno služi pomorcima, pa makar i nema ona svojstva koje posjeduju tipične portulanske karte.

Prave portulanske karte vrlo su karakteristične i međusobno dosta slične. Obično su načinjene na jednom listu pergamene, izrađene su neobično brižljivo, gotovo sitnoslikarski.[111] Obalne linije na njima izražene su pomoću tanko povučenih linija u vidu malih lukova, koji su obično okrenuti konveksnom stranom prema kopnu a konkavnom prema moru. I u predodžbi ostalih kartografskih elemenata zapaža se ustaljena konvencionalnost. Obalne linije i natpisi luka unose se isključivo crnom brojom, no veća se mjesta ističu crveno. Crna boja koristi se i za povlačenje kursnih linija tzv. rumba. Za ostale kartografske elemente vrijedi umjetnička sloboda. Često se koristi zlatna i srebrna bronca, ucrtavaju se gradske zastave, šareni grbovi i sl. Postanak i primjena tako prilagođenih karata očito je uvjetovana primjenom kompasa u pomorstvu. Poznato je da su se kompasom služili pomorci iz južne Italije već u 12. stoljeću, a gotovo u isto doba počeše i Jadranom ploviti veće katalanske, normanske, arapske i venecijanske lađe. Svi su se pomorci od 13. stoljeća počeli služiti kompasom i portulanskim kartama.[112] Takve karte sastavljali su posebno izučeni kartografi koji su živjeli na Balearima u Anconi i Veneciji. Svaki portulanski atlas Sredozemlja sadržavao je u sebi i posebnu kartu Jadranskog mora s označenom oba-

---

[109] Original u Oxfordu, Bodleiana Uri 887. Faksimil u boji objavio *Miller K.*, Mappae Arabicae Bd. III, Stuttgart 1926. Izvadak za našu zemlju usp. u Monumenta Cartographica Jugoslaviae, vol. II, Beograd 1979.

[110] To kaže i *Škrivanić G.*, Jugoslovenske zemlje na Idrisijevoj karti, Monumenta Cartographica Jugoslaviae, vol. II, Beograd 1979, str. 15.

[111] Većinu poznatih portulanskih karata venecijanskog podrijetla opisao je *Kretschmer K.*, Die italienische Portolana des Mittelalters, Berlin 1909. Neke od njih sa faksimilima objavljene su u Monumenta Cartographica Jugoslaviae, vol. II, Beograd 1978.

[112] Pobliže o tom usp. moj rad o najstarijim poznatim geografskim i pomorskim kartama Jadranskog mora, Pomorski zbornik, knj. 12, Rijeka 1974, str. 491.

lom i otocima. Obalna linija nacrtana je u vrlo unaprijeđenoj slici i skoro odgovara današnjoj kartografskoj predodžbi Jadranskog mora. U detaljima pak nema vjernosti, jer se oni uopćavaju. Ovdje je potrebno spomenuti kako su te karte nastajale. To je važno stoga, jer na svim takvim kartama vidimo i našu Istru i to predočenu odjednom realističnije nego u bilo kojoj dosada opisanoj karti. Do toga napretka došlo se tijekom 13. i 14. stoljeća radom posebno obučenih pomoraca, koji su ploveći Jadranom bilježili pomoću kompasa kursne linije i dužinu plovidbe za pojedine rute i iz tako dobivenih podataka sastavljali plovidbene mape. U njih nisu unosili manje detalje u konfiguraciji otoka, obala, zaljeva, pristupa do luka i sl. već su samo ucrtavali generalnu sliku morskgoa površja. Otoci i položaji luka unosili su se na takve karte shematski, ali ipak znatno realističnije nego ranije. Ovdje će biti spomenute tek neke od tih karata, jer su to za daljnje upoznavanje Istre vrlo instruktivni dokumenti.

Jedna od prvih poznatih portulanskih karata Jadranskog mora potječe od Petra Vescontea iz 1318. godine.[113] To je karta na kojoj se vidi čitava Istra i Kvarnersko primorje s poznatim otočjem. Od istarskih luka uneseno ih je sedam. To su: *Cavo d'Istria* (Koper), *Pira* (Piran), *Parenzo* (Poreč), *Roinio* (Rovinj), *Sto Andrea* (Crveni otok kod Rovinja), *Polla* (Pula) i *Tarcia* (Trsat). Osim toga je označen i rt *Promotor* (Premantura). Od otočja su označeni *Nia* (Unije), *San So* (Susak) te još poneki neimenovani. Od Kvarnerskih otoka navedeni su samo oni veći, dok su manji predočeni bez spomena imena. U predodžbi otoka ima i tragova izvjesnog realizma. Tako je npr. otok Krk predočen tako kako bi ga i danas naskicirao neki priučeni crtač. To vrijedi i za ostale otoke. Autoru ove karte očito nije ni bilo stalo da predoči detalje koji se danas traže u kartografiji. Njemu je bilo dovoljno dati grubo generaliziranu informaciju gdje se što u prostoru nalazi. Istra se na Vescontijevoj karti vidi kao poluotok. Njezina zapadna obala predočena je kao bogato razvedena sa mnogo malih otočića ispred obale. Istočna obala ispala je znatno jednoličnija, bez uvala. Nije označen ni Raški ni Plominski zaljev. Karakterističan pregib istarskog poluotoka blizu Trsata bio je portulanskim kartografima neotkrivena tajna. Vjerojatno se tim područjem Kvarnerskog zaljeva plovilo rjeđe, a veće lađe ovamo nisu ni zalazile. Rijeke i njezine luke tada još nije bilo, već se samo pod Trsatom nalazila mala luka za tamošnje franjevce.

Među portulanskim kartama 14. stoljeća valja spomenuti i djelo Angellinusa Dalortoa.[114] Ona je zanimljiva što se na njoj uz Jadransko more vidi i kopneno zaleđe te što se na njoj po prvi puta spominje Rijeka (*Fume*). Istra je predočena slično kao na karti Vescontea, pa je očito da su portulanski kartografi jedan od drugoga precrtavali ljubomorno čuvane predloške, koji su ipak nakon što su ušli u javnost postali opća svojina. Od istarskih luka označene su redom: *Is-*

---

[113] Original u Veneciji, Bibl. Museo Correr No 28. – Faksimil donosi *Jomard M.*, Les Monuments de Géographie, Paris s.a. Tab IX.

[114] Originalna karta A. Dalorto-a iz 1325. g. nalazi se u privatnom posjedu u Firenci. Faksimil donosi *Magnaghi A.*, La carta nautica construita nel 1325 da Angelino Dalorto, Firenze 1898.

tria (Koper), *Parenzo* (Poreč), *Campo di Pola* (Puljsko polje), *Polla* (Pula), *G. de Quarner* (Kvarner) i *Fume* (Rijeka). Spomen luke Puljsko polje mogao bi biti sjećanje na rimski ager oko Pule čija se sjeverna granica protezala od Limskoga kanala preko Kanfanara sve do ušća rijeke Raše. Možda je tamo nekoć postojala neka luka.[114a]

Portulanska karta Angelina Dulcerta iz 1339. godine[115] slična je opsegom i sadržajem prethodnoj. Na sjever zahvaća naše i ugarske krajeve sve do Budima. U zaleđu Istre upisano je na njoj krupnim slovima *Sclauonia.* Od istarskih luka upisane su ove *Istria, Premontor, Parenzo, Campo di Pola, Pola* i *Fume.* Kvarnerski zaljev označen je posebnom bilješkom kao *G. de Quarner.* Od ostalih portulanskih karata koje u 15. stoljeću postaju sve brojnije spomenut ćemo djelo Nikole Passquallija.[116] Na njoj se primjećuju neke novosti. U prvom redu na njoj je unaprijeđena slika čitavog istarskog poluotoka. Jasno se ističe rt Savudrije, južni rt Kamenjak i trsatski pregib kod Rijeke. No u spomenutom trsatskom pregibu pojavila su ujedno nova greška, jer je opet unesena neispravno. Izgleda da su tadašnji kartografi za taj dio kvarnerske obale teško dolazili do vjerodostojnih informacija. Passquallini je zato Crni rt i Ubac zamijenio za trsatski pregib te tako prikazao istočnu stranu istarskog poluotoka kao da ona započinje s Raškim zaljevom. Duž istočne obale Istre zabilježeni su *Istria, Iscolla, Piran, Ymago, Parenzo, Roigo* i *Pula,* a na istočnoj strani nema označenih pristaništa. Na morskoj pučini označeni su sljedeći otoci: *S. Nicollo, Lallonga, S. Andrea, S. Zane, Soror, Brisoni, Verus, Palmontore, Nia* i *San Sego.* Za spomenute nazive postoje sigurne ubikacije. S. Nicollo je otočić Sv. Nikola jugozapadno od Poreča, Lallonga je sličan otočić jugozapadno od Vrsara i sjevernije od ulaza u Limski kanal. Za S. Zane već smo rekli da je to Sv. Ivan, otočić na pučini južno od Rovinja. Soror su Dvije sestrice, dva otočića jugoistočno od Rovinja. Ostali nazivi su jasni, Brisoni su Brijuni, Verua je otok Veruda južnije od Pule, Palmontore je mjesto i najjužniji istarski rt, a Nia i San Sego su Unije i Susak.

Korisno je spomenuti i portulansku kartu Jakoba Giroldisa sastavljenu 1426. godine.[117] I ona zahvaća dio jadranskog zaleđa na kome se raspoznaju pojedini lokaliteti pa se između ostalog vidi i Zagreb kao *Zagrubio.* Kod Istre se vide slična mjesta kao na karti Passquallinija. Kao novitet spominje se na njoj *Quietto* (Mirna s Novigradom) te *Vrsa,* Vrsar gradić pred ulazom u Limski kanal. Na jugu Istre označena je hrid *Galiola,* što je tadašnjim pomorcima bio orijentir da su stigli blizu Pule.

[114a] Usp. *Marušić B.*, Kasnoantička i bizantska Pula, Pula 1967, str. 5.

[115] Originalna karta A. Dulcerta iz 1339. g. nalazi se u Parizu u Bibl. Nationale. Faksimil donosi *Hamy E. T.*, La Mappaemondo d'Angellino Dulcert de Majorque (13339), Paris 1903.

[116] Original u Beču, Nationalbibliothek Cod. 410. Faksimil donosi *Škrivanić G.*, Monumenta Cartographica Jugoslaviae, vol. II, op. cit. str. 53.

[117] Original u Veneciji, Bibl. S. Marco Cod 212. Faksimil donosi *Škrivanić G.*, Monumenta Cartographica Jugoslaviae, vol. II, op. cit. str. 53.

Krajem 15. stoljeća izradio je nekoliko portulanskih karata Jadranskog mora Graciosus Benincasa.[118] On je prvi od venecijanskih kartografa naslutio učinjene greške sa pregibom istočne strane istarskog poluotoka kod Raškog zaljeva, te je tu grešku nastojao popraviti. Učinio je to tako, da je istočnu istarsku fasadu pretjerano izvukao prema sjeveru sve do Bakarskoga zaljeva. Tako je istočna strana Istre postala duža nego u stvarnosti. Zato na svim portulanskim kartama od Benincase Rijeke (*Fiume*) i Martinčica (*San Martin*) nalaze se u sastavu Istre.

Krajem srednjega vijeka je i doba kada je u samostanu na Muranu kod Venecije djelovao najčuveniji kartograf toga vremena fra Mauro. On je najviše poznat kao autor velike okrugle karte svijeta na kojoj se vidi i Istra.[119] Ona je na toj karti ispala sasvim dobro, ali se još primjećuje greška u pregibu istočne obale Istre u visini Bakarskog zaljeva. Zbog toga što je ova karta vrlo velika po zahvaćenom prostoru, Istra je na njoj ispala jako umanjena i zato na njoj nema nikakvih toponima osim natpisa Istria. Ipak je ova fra Maurova karta vrlo znamenita, jer je ona dokument koji stoji na velikoj prekretnici u povijesti kartografije. Ona je divno umjetničko djelo na kojem su dopadljivo nacrtani i kolorirani mnogi krajolici s brdima, planinama, rijekam, šumama, životinjama i gradovima. Ta karta uistinu navještava da su u tome vremenu ljudi otkrili nove mogućnosti grafičkog i likovnog izražavanja, a to će doskora dati niz prvorazrednih kartografskih djela. Za fra Maura je važno reći da je ujedno i prvi poznati autor jedne regionalne karte Istre. Tu kartu je izradio najvjerojatnije 1430. godine prilikokm boravka u samostanu sv. Mihovila kod Limskoga kanala. Nažalost original se izgubio i ona je poznata samo preko jedne bakrorezne reprodukcije iz 18. stoljeća. Na toj karti ima dosta detalja, naziva i raznih bilježaka, pa bi već zbog toga zaslužila temeljitiju obradu. Ona je i u likovnom pogledu zanimljiva, jer se na njoj gotovo perspektivno vide putovi, drveće, šume, fortifikacije, naselja, pojedine kuće, a sve to je skicirano na način kako se to ranije nije radilo. Zato je to epohalno djelo, uzor budućim generacijama kako se ima raditi.

Sve do vremena otkrića Amerike, Mediteran je bio najprometnije svjetsko more, a u njemu je najviđenija pomorska sila bila Mletačka republika. Ona je Istru brižno čuvala, jer su iz nje pristizali u Veneciju mnogi proizvodi koji su bili izuzetno važni za njezinu opstojnost. Gradovi na zapadnoj obali Istre koji su imali svoje luke i brodovlje bili su obavezni prevoziti teret za Veneciju. Iz Istre se tada najviše izvozilo drvo, zatim sol, ulje i građevni kamen. Živahan promet na tom dijelu Jadrana unapređivao je poznavanje zapadne istarske obale. U ovdašnjim istarskim gradovima živjelo se u to doba sređenim životom. Poje-

---

[118] Ovdje je uzeta u obzir njegova karta iz 1480. g. Original u Beču, Nationalbibliothek Cod. 355. Faksimil donosi *Škrivanić G.*, Monumenta Cartographica Jugoslaviae, vol. II, op. cit. str. 58.

[119] Original u Veneciji, Bibl. S. Marco. Faksimil donosi *Gasparini-Leporace T.*, Il mappamondo di Fra Mauro, Venezia 1956; isto i *Škrivanić G.*, Monumenta Cartographica Jugoslaviae, vol. II, op. cit. 31 (za dio jugosl. zemalja).

[120] Usp. *Matković P.*, Topographische Karte des Gebietes St. Michel di Lemno in Istrien, Mitteilungen der Geogr. Gesellschaft, Wien 1859, str. 35.

dini veći gradovi imali su već i svoje gradske statute u kojima se točno govorilo o općinskom teritoriju, gradskim posjedima, pravima i običajima. Gradsku upravu činili su obično imućniji pismeni ljudi koji su dobro poznavali užu i širu gradsku okolicu te koji su o Istri imali nekakvu prostornu predodžbu. Uostalom, nju su mogli i vidjeti na postojećim pomorskim kartama koje su imali svi zapovjednici brodova. Venecija je u tadašnjoj Istri imala dosta svojih povjerenika koji su u tamošnjim gradovima zastupali mletačke interese. Mnogi od njih imali su svoja zaduženja napisana u obliku podsjetnika ili kraćih spisa. O izvršenim poslovima oni su pismeno javljali u Veneciju što su sve uspjeli obaviti. Nije isključeno da su uz takve izvještaje prilagali i skice pomoću kojih su nastojali da svojim nalogodavcima pojasne stanje na terenu. Tako se znanje o Istri popunjavalo s mnogim lokalnim pojedinostima, pa se u mletačkim arhivima već sredinom 16. stoljeća moglo naći dosta zanimljive topografske građe o Istri. Da se upravo tim putem popunjavalo geografsko poznavanje Istre, dokazuju danas brojni dokumenti u državnom arhivu Venecije. Još više to dokazuju prva poznata djela iz geografije Istre koja se počinju javljati u prvoj polovini 16. stoljeća. Među njima posebno treba istaknuti tiskani prvijenac koga je sastavio Pietro Coppo.[122] On je duže vremena živio u Istri kao venecijanski povjerenik za istarsku poštu. Godine 1540. objavio je on u Veneciji, na talijanskom jeziku, prvu tiskom objavljenu geografiju Istre[123] u kojoj na 12 stranica opisuje čitav istarski poluotok, dotaknuvši se gotovo svega što je na tako ograničenom prostoru mogao o njem reći. Najzanimljiviji su njegovi podaci o istarskim gradovima i njihovoj borbi za samostalnost. U prilogu toga djelca nalazi se drvorezna karta Istre. Ona je pojednostavljena kopija njegove ranije karte Istre nastale još 1525. godine. Ovdje treba reći da je to malo remek djelo kartografske umjetnosti. Istra je na njoj zahvaćena u svojim regionalnim granicama, ali se ipak prema zapadu širi sve do Venecije, jer je uostalom karta i nastala zbog praktičnih potreba za što bolje povezivanje mletačke i istarske trgovine. Na karti ima 104 toponima i već se po tome može ocijeniti njezino bogatstvo geografskog sadržaja. Obala Istre prikazana je zadovoljavajuće, iako se vidi i po neki nedostatak. To je u prvom redu previše naglašena zapadna strana istarskog poluotoka, a naročito onaj njegov dio koji se pruža od Kopra do Pirana. Na karti su dobro naglašene tri zapadnoistarske doline Dragonje, Mirne i Limskog kanala. Reljef zemljišta predočen je shematizirano pomoću nabacanih krtičnjaka, koji nisu nacrtani većom pažnjom. Sjeverno istarsko zaleđe označeno je kao izrazito planinski

---

[121] Faksimil su objavili *Lago L.* i *Rossit C.*, Descriptio Histriae, Trieste s.a. str. 34.

[122] O životu i radu Petra Kopića usp. *Degrassi A.*, Di Pietro Coppo e delle sue opere, Archeografo Triestino, ser. III, vol. 11, Trieste 1924, str. 321-387. – *Bagrow L.*, Ortelii Catalogus Cartographorum I, Petermanns Mitteilungen Ergh. Nr. 199, Gotha 1928, str. 56-58. – *Almagia R.*, The Atlas of Pietro Coppo 1520, Imago mundi, Stockholm 1950, str. 48-50. – *Errera C.*, Die Pietro Coppo e della suo opera De Toto Orbe (1520), Randiconti Accad. della Scienze dell'Istit. di Bologna, Cl. di Sc. Morali, ser. III, vol. 8, Bologna 1933/34, str. 25-47. – Lago L. Rossit C., Pietro Coppo: LE "tabule", Trieste 1984-1986, 2 vol.

[123] *Pietro Coppo*, Del sito l'Istria a Josepho Faustino. Na kraju djela stoji: Stampata in Venezia per Francesco Bindoni et Mapheo Pasini Del. MDXXXX.

kraj s visoko podignutim krtičnjacima. Označena je i Učka kao Monte Caldera. Plominski zaljev suviše je duboko uvučen u unutrašnjost Istre te povezan s Čepićkim jezerom. Dolina Raše označena je samo u gornjem dijelu, dok tok istoimene rijeke i njezino ušće u more nisu uneseni. Istočna obala istarskog poluotoka očito je pretjerano razvedena, jer je Coppo tamošnje uvale prikazao kao duboke zaljeve. Kao kuriozitet treba naglasiti da ni Coppu nije bilo jasno gdje se nalazi pregib istarskog poluotoka kod Rijeke. On je to riješio kao ranije Benincasa. Produžio je istočnu obalu Istre do Bakarskog zaljeva. Tako je i Rječina pretvorena u istarsku rijeku.

Rekosmo ranije da je Coppo već 1525. godine izradio veću drvoreznu kartu Istre. Ona ima slijedeći natpis: SERENNISIMO P. DNO EXCELLMO D. ANDREA GRITI INCLITO VENETIARUM • ISTRIA • F. petrus coppus IMPRESSA ANO MDXXV. Ovo jedinstveno djelo naše kartografije nalazi se u gradskoj biblioteci u Piranu, veličine je 25, 5 x 33,3, cm i to je prva poznata regionalna karta čitave Istre. Ona ujedno i po prvi put pruža mogućnost da vidimo u većem razmjeru kako su ljudi u prvoj polovini 16. stoljeća zamišljali istarski poluotok. Na karti je ubilježeno mnogo geografskih imena gradova, sela, rijeka, polja, brda, gradina, šuma i sl. Reljef je označen nizanjem manjih ili većih krtičnjaka koji bi trebali dočarati obličje istarskoga površja. Slikovito je naglašena dolina Reke (*Timava*) koja prema Coppu dijeli Istru od obližnje Kranjske (*Parte dela Cragna*) i Dalmacije (kako Coppo zove Kvarnersko primorje).

Coppo je autor još jedne manje drvorezne karte Istre koju je priredio uz svoj Portulan 1528 godine.[124] Ta karta ima veličinu 6,5 x 10, 0 cm, a načinjena je redukcijom prethodne. Zanimljivo je da je ta redukcija izvedena savjesno i prema svim pravilima generalizacije. Ona nije ni pretrpana nazivljem i oznakama reljefa zemljišta, već je sve to svedeno na pravu mjeru. Nadalje, Coppova karta bila je predložak glasovitom talijanskom kartografu Bertelliju prema kojoj je on 1569. godine načinio veliku bakroreznu kartu Istre.[125] Ta je karta kasnije uključena u Lafrerijev atlas,[126] a dobivala se i kao samostalnu otisnuta. Berteli je kao izučeni kartograf i pravi umjetnik u bakroreznoj vještini očistio sa Coppove karte sve nejasnoće te joj podao veću preglednost. Njegova prerada ispala je doista vrlo dopadljivo, a tome je naročito doprinijela slikovita predodžba reljefa. Planine nisu označene shematskim krtičnjacima, već perspektivno osjenčanim čunjevima pa je dodatno nježno isticanje mora sitnim crtkanjem mnogo

---

124 Naslov djela glasi: Portolano deli lochi maritimi et isole del mar mediteraneo... Composto per el prefato piero coppo a Intelligentia et utilita de cadaun navigante et qualunque persona che di saper desidera. Venezia 1528. – Faksimil donose *Lago L.*, i *Rossit C.*, Descriptio Histriae, op. cit. str. 39.

125 Karta ima natpis: Al Sr Aldo Manutio Molto hondo Sr mio, Mio desidero fu sempre di giouare agli uitrousi, et insieme rendermi grato apersone di ualore il che mi è paruto hora di poter conseguire asai conuenientemente nel mandar in luce prete. Disegno dell'Istria di M. Pietro Coppo: et mandarlo sotto la protettione di V.S. la quale è adorna di tante belle qualità quate difficilmente unite, in altro si ritrouano. Ferrando Bertelli 1569.

126 Geografia: Tavole moderne di Geografia de la maggior parte del mondo... Stampati in rame con studio et diligenzia in Roma per Ant. Lafreri.

podiglo likovnu stranu karte. Coppova Istra poslužila je kao predložak i glasovitom Abrahamu Orteliusu koji je u Anteverpenu 1570. godine objavio svoj čuveni atlas.[127] U njemu se nalazi i karta Istre na kojoj stoji da je načinjena prema Coppovu uzoru.[128] Ona je svakako manje dopadljiva od Bertellijeve, ali kako je Orteliusov atlas postao krajem16. stoljeća najčuveniji geografski priručnik prema kojem se izučavala geografija na svim europskim visokim školama, to je posebna karta Istre u njemu puno doprinijela da je ona postala naširoko poznata na jadranskom primorju. Prema Orteliusu Istru su precrtavali Mercator u svom atlasu,[129] De Jode također,[130] a čitav niz talijanskih i španjolskih autora ponavljali su to isto.[131]

Istra je tijekom 16. stoljeća imala još nekoliko svojih geografa. Tako npr. u malo poznatom djelcu Palladija Fusca iz Padove, koji je dugo godina živio u našoj zemlji,[132] ima vrlo zanimljivh podataka o Istri. U ostavštini biblioteke kanonika Stankovića nalazio se, kako to spominje Combi, originalni rukopis G. B. Giustinianija koji ima naslov "Descrizione dell'Istria" (1550. g.).[133] U rijetkom djelu Andrije Rapicija "Histria" opisana je ova zemlja u 405 stihova napisanih u heksametrima.[134] Tu pjesničku – geografsku poemu imao je u rukama glasoviti bečki geograf Lazius kada je za svoje veliko djelo "Chorographia Austeriae" priređivao kartu Istre. Isto tako zanimljiv opis Istre nastao je sredinom 16. stoljeća, a autor mu je Benedikt Guido.[135] S tim rukopisom pomagao se Lasor a Verea prilikom opisa Istre u svom kapitalnim djelu Universus terrarum orbis, vol. II na str. 46. Antičke vijesti o ušću i izvorima Reke (Timava) te tamošnjem Diomedovom svetištu potakle su Pavla Pincija da ponovo opiše taj dio Istre.[136] Djelo je obavljeno 1566. godine u Veneciji s vrlo instruktivnom kartom "Situs fontium Timavi". Zatim je o geografiji Istre 1540. godine objavio malu knjigu Joanis Goineo. Ta knjižnica ima naslov De situ Istriae libelus, a otisnuta je u Veneciji.[137] Goineo u njoj kaže da se poslužio djelom Coppa, ali je ipak u

---

[127] *Abrahami Ortelii Antverpiani,* Theatrum orbis terrarum. Opus nune tertio ab ipso auctore recognitum, multisque locis castigatum et quamplurimis novis tabulis atque commentariis auctum. Ägidius Coppens van Diest, Antwerpiae MDLXX.

[128] Na karti piše: Histriae tabula Pietro Coppo descr.

[129] Atlas sive Cosmographicae Meditationis se Fabrica Mundi et Fabricati figura. Gerardo Mercatore Rupelmundano, Illustrissimi Ducis Julie Clivie et Motis etc. Cosmographo Autore. Cum Privilegio, Duisburgi Clivorum (1595).

[130] Speculum Orbis Terrarum de G. de Jode, Antwerpiaw 1578.

[131] Usp. moj rad Razvitak kartografskih upoznavanja današnjih jugoslavenskih zemalja. Prvi dio: Od najstarijih vremena do kraja 17. stoljeća, Zagreb 1975, str. 57 i dalje.

[132] *Palladii Fusci Patavini,* De situ orae Illyrici, Romae MDXL. Ovo je djelo kasnije objavio Lucius u De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, Amstelomami 1668.

[133] Usp. o tom bilješku *C. Combia,* Saggio di bibliografia istriana, Capodistria 1864, str. 3, pod br. 18.

[134] Usp. navedeno djelo, str. 3 i 4. Poemu je na talijanskom jeziku objavio P. Kandler: L'Istria poema latino dell'avvocato Andrea Rapicio poi vescovo di Trieste. Trieste, Weis, 1826.

[135] Usp. navedeno djelo, str. 4, pod br. 25.

[136] Pauli Pincii de Timavo fluvio pr vetustorum opinione dissertatio, Venezia 1566.

[137] Potpuni naslov djela glasi: *Joannis Goynaei Pyrhanensis,* De situ Istriae libelus, Ubi Ejus Regionis simul Nomen, Termini, Civitatec, Ingenia, Eruditi, et Soli Natura, elegantissime et soli-

opisu zemlje nastojao dati ono što je on propustio. I doista u daljnjem tekstu niže činjenice o Istri, postanku njezina imena, o prošlosti zemlje, o gradovima i sl. sređeno po poglavljima. Osobito je zanimljivo poglavlje o znamenitim ljudima iz Istre gdje doznajemo za mnoga imena istarskih pisaca o kojima se danas gotovo ništa ne zna. Nešto kasnije obavljeno je i prvo poznato povjesno – geografasko djelo o Puli koje je napisao Francuz Antoine De Ville.[138] U njem ima crteža u bakrorezu na kojima se vidi ondašnji grad i njegova tvrđava. Takvih povjesno-geografskih djela o Istri ima još nekoliko i bilo bi dobro da se ona istraže, prevedu na naš jezik i objave te da tako postanu pristupačna našoj najširoj javnosti. Sva spomenuta djela potvrđuju interes ondašnje Venecije za ovu malu čest jadranske obale.

S obzirom da je dio Istre oko Pazina bio pod upravom austrijskih feudalaca (Pazinska grofovija), to su i njihovi učeni ljudi pokazivali odgovarajući interes za Istru. Habsburgovci su vrlo rano spoznali da preko Istre imaju najbliži izlaz na Jadransko more i to je bio pravi razlog zbog koga su ljubomorno štitili svoje interese u Istri. Sve to pratili su i odgovarajući postupci koji su se dakako ogledali i u geografskom poznavanju Istre. Iz grupe njemačkih autora za upoznavanje Istre osobito su zaslužni Sebastijan Münster i Wolfgang Lazius. Prvi od njih donosi kartu Istre u izdanju svoje Cosmographije 1544. godine.[139] To je opsegom manja, ali neobično zanimljiva karta jer se vrlo razlikuje od dosad poznatih predložaka i očito potječe od jednog ranijeg uzorka, možda Lazarusa.[140] Oblik istarskog poluotoka na toj karti ispao je prilično unakažen i čini se da je to doista neki kompromis između nejednakih predložaka. Reljef Istre označen je shematski nacrtanim brijegovima te se iz takve orografske slike ne može dobiti pravo stanje u prostoru. Na karti ima malo naziva, a Bakarski zaljev na njoj čini još uvijek istočni kraj istarskog poluotoka. Na karti Slavonije (zapravo Hrvatske) u izdanju Münsterova atlasa iz 1545. g.[141] Istra je ispala još više unakažena i očito je, da Münster nije ni vidio raniju Kopićevu kartu. Puno više truda uložio je u svoj prikaz Istre Wolfgang Lazius dvorski savjetnik kralja Fer-

---

dissimae pertractantur, Venetiis 1540. (Vrlo rijetka knjižica nepoznata u našim bibliotekama. Ima je knjižnica S. Marco u Veneciji.) Pretisak u "Archeografo Triestino", vol. II, 1830, str. 47-71.

[138] *Antonii Deville Equitis Galli,* Portus et urbis Polae antiquitatum (2. izd. iz 1722 g. u knjižnici JAZU u Zagrebu). Prijevod toga djela (od M. Križmana i M. Bertuše tiskan je u časopisu "Istra" 1, Pula 1991.

[139] Cosmographia. Beschreibung aller Lender Durch Sebastianum Munsterum iv welcher begriffen, Aller Völcker, Herrschaften, Stetten, und namhaftiger flecken, Alles mit figuren und schönen landtaflen erklert, und für Augen gestelt. Gedruckt zu Basel durch Heirichum Petri Anno MDXLiiij (Sveuč. knjižnica u Zagrebu posjeduje izd. od 1559. g.).

[140] Usp. *Stegena L.*, Lazarus Secretarius, Budapest 1982 sa faksimilom njegove karte ugarskih zemalja.

[141] Naslov karte glasi: Sclauonia oder Windisch Marck, Bosen, Crabate etc. Karta se nalazi u djelu: Geographia Universalis, Vetus et Nova, complectens Claudii Ptolemaei Alexanndrini Enarrationes libros VIII, opera Sebastiani Munsteri novo paratae modo. Basilia apud Henricum Petrum Mense Martio Anno MDXL (Primjerak 4. zdanja iz 1552. g. nalazi se u Zemljopisnom muzeju u Ljubljani).

dinanda.[142] On je dobio od bečkoga dvora zadatak da sastavi veliku kartu austrijskih zemalja i da je poprati komentarom, pa je zbog toga više godina radio na prikupljanju neophodne topografske građe. Naročito se okoristio ranijim radom Lazarusa koji je još početkom 16. stoljeća sastavio veću kartu ugarskih zemalja, a koja je objavljena 1528. godine od Apijana.[143] Lazius je svoju dogotovljenu kartu austrijskih zemalja objavio u više listova i na jednom od njih nalazi se i predodžba Istre.[144] Ta karta je malo čudna jer je ovalnog oblika, a krajevi na njoj prikazani su više slikarski nego kartografski. Oblik Istre ispao je neobično i s dosta grešaka u sadržaju. Kontura i razvedenost istarskog poluotoka kao da je nacrtana napamet. Iako u cjelini neuspjela, ova karta dokazuje da su se austrijski politički vrhovi toga vremena dosta trudili da svojim vlastitim putem dođu do nove topografske građe, a naročito da su Istru neotuđivo uključili u svoju interesnu sferu, jer su preko nje vidjeli jedini izlaz Austrije na svjetsko more.

Ortelius koji je bio vrlo kritičan kartograf svoga doba zamolio je dvojicu svojih kolega iz naših strana da mu za njegov atlas izrade karte Ilirika odnosno Hrvatske. Tako su se u njegovu atlasu pojavile dvije karte naših krajeva. Prva predočava Ilirik i djelo je Ivana Sambucusa,[145] koji je čitavu Istru sve do Soče uključio u ilirske zemlje. Oblik istarskog poluotoka nacrtao je prilično dobro ali je premalo istaknut rt Savudrije. Naziva na karti ima dosta i uglavnom su ispravno lokalizirani. Sambucus je prvi poznati kartograf koji je ispravio višestoljetnu zabludu o istočnom pregibu istarskog poluotoka. Na njegovoj karti se taj pregib vidi na mjestu između Rijeke (*St. Veit am Pflaum*) i Lovrana (*Laurano*). U slici istarskog reljefa nije se istaknuo, iako je upravo na nekim drugim dijelovima Hrvatske u tom pogledu bio naročito uspješan. Osim toga Sambucus je prvi kartograf koji je u Kvarnerskom zaljevu s puno realizma označio kvarnerske otoke. Cres i Lošinj ispravno su razmaknuti upravo kod Osora, a na samom Lošinju vidimo po prvi put zapisano njegovo hrvatsko ime (*Lezin*). I u toponimiji istarskog lokaliteta Samubucus je originalan. Dijelom ih je donio u hrvatskoj ortografiji. Tako npr. bilježi Pasin za Pazin, zatim ispravno piše Medulin, Lindar, Barban, Trsat, Voloska Draga i sl. Sasvim je drukčije predstav-

---

[142] *Oberhummer E.* und *Wieser F.*, Wolfgang Lazius Karten der Österreichischen Lande und des Königreichs Ungarn aus den Jahren 1545-1564, Innsbruck 1906.

[143] Naslov karte je: Tabula Hungariae ad quatuor latera per Lazarum quondam Thomae Strigonen. Cardin. Secretariu virum expu: congesta... opera Petri Apiani de Leyssnigk Mathematici Ingolstadiani invulgata Anno Dni 1528. – Drvorez na četiri lista. Unikat u zbirci Appony u Lengylu u Madžarskoj. Faksimil donosi *Stegena L.*, Lazarus Secretarius, op. cit. u prilogu.

[144] Naslov karte glasi: Prinicpat. Goricena. cum Karstio et Chaczeola Descripcio. Karta se nalazi u atlasu Typi Chorographici Prouin: Austriae cum explicatione earrumdem pro Commen: Rer: Austriacar: concinnati ad Heros suos Ferdin: Imp: Rom: P.F. et Maximilianum Regem. Auctore Wolfg. Lazio Vienen Medico et Historico, Anno MDLXI.

[145] Illyricum. Joan. Sambucus Ortelio svo, S. Mitto hanc quoque tabellam qua necessaria confinia Pannonicae declarantur, fluviorum et aliquot locorum situs Hirschvogelij recte mutaui, Angelini autem studio plurima adieci, et intervalla rorrexi, ut parum quis si cum Hirschvogelij haec coniungant desiderarit. Pique errores Pint, dies certora docebit, Viennae, Vale 25 Octob. 1572. – Bakrorezna karta u Arhivu Hrvatske u Zagrebu sign. A-II-9.

ljena Istra na drugoj karti Orteliusova atlasa kojoj je autor Hirsvogelio.[146] Na njoj je predočena Hrvatska i Slovenija te se tim zemljama pripaja i Istra. Nažalost, njegova predodžba Istre sasvim je krnja i nalikuje na onu iz Laziusova atlasa "Typi Chorographici Austriae". Čudno je da je Ortelius dozvolio da u njegov atlas uđu obje spomenute karte s tako uočljivim razlikama.

Venecijanski kartografi iz druge polovine 16. stoljeća najviše su otišli naprijed u poznavanju Istre i njezinih gradova. U tome pogledu dosta su im pomagali naši domaći stručnjaci među kojima je također bilo vrsnih kartografa.[147] Za napredak istarske kartografije najviše je zaslužan Božo Bonifačić koji se u svojim radovima potpisivao kao Natal Bonifacius Sebenicensis.[148] On je usko surađivao sa venecijanskim kartografima Camocijem i Rosaccijem. Prvi od njih objavio je 1569. godine veću kartu Istre koja se u svoje doba dobivala kao samostalno djelo.[149] To je vrlo vješto i dopadljivo sastavljena karta na kojoj se primjećuje daljnji napredak u odnosu na Coppa. Camocije je vrstan crtač. On sve veće istarske gradove pokazuje u minuciozno izrađenim vedutama koje su načinjene s dosta realizma. Karta je vrlo bogata nazivljem, na njoj se vidi reljef, označena je vegetacija, naglašene su sve veće istarske rijeke, no istočni pregib istarskog poluotoka još je pogrešan, jer se vidi kod Bakarskog zaljeva. Čini se da tu grešku nije Camociju mogao otkriti ni naš Bonifačić, jer vjerojatno za nju nije ni znao. Camocije je 1572. godine objavio u Veneciji zanimljiv isolar naše i egejske obale.[150] U tom djelu nalazi se također karta Istre koja je načinjena redukcijom prethodno spmenute karte iz 1569. godine, ali je data u naslućenoj perspektivnoj projekciji.[151] Još više se perspektiva osjeća na posebnoj karti okolice Pule.[152] Kako je predodžba dana u perspektivi, karta dobiva karakter panoramske vedute. To je prva poznata topografska slika okolice Pule na kojoj se vidi grad s njegovim zidinama, ostacima arene (*Coliseo antico*) i lukom. Ljepotu ove panorame podiže plastično izrađen i osjenčan reljef tla na kome su kontinuirano prikazane doline i brda u skladnu cjelinu reljefnog površja.

---

[146] Schlavoniae, Croatiae, Carniae, Istriae, Bosniae, finitimarunque regionum nova descriptio, auctore Augustino Hirsvogelio. – Bakrorezna karta u Arhivu Hrvatske u Zagrebu sign. A-II-9.

[147] O udjelu naših autora u geografskom poznavanju naših krajeva usp. moj rad Razvitak kartografskih upoznavanja današnjih jugoslavenskih zemalja. Prvi dio: Od najstarijih vremena do kraja 17. stoljeća, Zagreb 1975.

[148] Usp. *Almagià R.*, Intorno all'opera cartografica di Natale Bonifazio, Archiv per la Dalmazia, vol. XIV, Roma 1933, str. 483.

[149] Naslov karte glasi: ISTRIA Sotto il dominio Veneto fra li dui Golfi Trigestino, et quarner como meza isola nel mere Adriatico posta da Istro fiume, hora Quieto deriuati, la quale doppoi tante destruttioni... Con Privilegio. Appresso Gioan Francesco Camocio, In Vinegia 1569. – Fakjsimil donose *Lago L.*, i *Rossit C.*, Descriptio Histriae, op. cit. str. 81.

[150] Naslov toga isolara glasi: Isole famose porti, fortezze, e terre maritime sottoposte alla Ser. Sig. di Venezia, ad altri Principi Christiani, et al Sig. Turco nuoamete poste in luce. In Venetia alla libraria del segno di S. Marco. – Primjerak toga rijetkog djela nalazi se u kartografskoj zbirci Arhiva Hrvatske u Zagrebu sign. D-XIV-40.

[151] Naslov karte glasi: ISTRIA Sotto il dominio fra li Golfi Trigestino et Quarner como peninsula sul mare Adriato. da Istro fiume hora Quieto derivata la quale doppo tante ruine come ple istorie... In Venecia apresso Gió Franc. Camocio 1571 Con priuilegio.

[152] Na karti stoji samo: Pola.

Sličan isolar jadranske obale objavio je krajm 16. stoljeća Josip Rosaccije,[153] a karte u tom djelu rezao je bakru naš zemljak Božo Bonifačić. Isolar započinje sa preglednom kartom Istre koja donekle sliči onoj iz Camocijeva djela. Zatim slijedi panoramska veduta grada i okolice Rovinja. Na toj panorami gledanoj od strane mora vidi se u prvom planu školj sv. Andrije, a zatim slijedi istarska obala s gradom, pristaništem, okolnim humljem i voćnjacima. Dalje slijedi panoramska karta okolice Pule koja je slična onoj iz Camocijeva isolara, no ova je grafički dopadljivija. Zatim se serija takvih veduta nastavlja s panoramama Osora, Raba, Paga itd. Krajem 16. stoljeća takav način kartografskog predstavljanja okolice pojedinih istarskih gradova vrlo se proširio, te pojedini crtači kopiraju postojeće predloške, a umjetnički uspjeh im redovito zaostaje prema spomenutim djelima.

Značajan korak u konačnom upoznavanju Istre treba pripisati još jednom našem zemljaku. To je Ivan Klobučarić rodom s Krka.[154] On je bio augustinac i od 1570. godine živio je u samostanu na Rijeci. Kasnije je premješten u Austriju u samostan u Fürstenfeldu. Tamo je po nalogu nadvojvode Ferdinanda počeo sabirati topografsku građu po Istri i Kvarnerskom primorju sa zadatkom da sastavi veću kartu tih oblasti. Klobučarić taj posao za života nije uspio dovesti do kraja, ali je tijekom više godina rada prikupio obilnu građu koja se u rukopisu čuva u Zemaljskom arhivu u Grazu.[155] Među postojećim skicama nalazi se i dovršena karta Istre koja nije nikada objavljena. Taj Klobučarićev predložak u kopiji ili skici došao je nepoznatim posredstvom u ruke nizozemskog izdavača karata Willema Blaua, koji je prema toj kopiji izradio veliku bakroreznu kartu Istre te je uključio u svoj atlas Theatrum orbis terrarum.[156] Blauova karta Istre rezultat je poznavanja Istre postignutog nakon Klobučarićeva rada na terenu. Zato je ona ispala tako uspješna i detaljna. To je u stvari prva regionalna karta Istre iz koje se mogu vidjeti gotovo svi detalji u terenu. U njoj su zapisana sva tada postojeća istarska sela, a to veliko obilje toponimije Istre s prelaska 16. na 17. stoljeće daje mogućnost studija svake vrste. Reljef je na karti još uvijek predočen krnje, jer do toga vremena u kartografiji još nisu bili poznati savršeniji načini njegova predstavljanja. Najveće planine vide se na prostoru Liburnije i u Kranjskoj (*Confine di Carniola*). Učka je vidljivo naglašena i označena kao M. Maggior. Klobučariću je bilo jasno kako izgleda pregib istarskog poluotoka kod Rijeke, pa je ta greška i na Blauovoj karti ispravljena, iako ne onako kako bi trebalo. Ali jedno je ipak postignuto. Istra je konačno postala kartografski

---

[153] Viaggio da Venetia a Constantinopoli per mare, e per terra, da Gioseppo Rosacio con brevità descritto, Venezia (1595).

[154] Usp. *Klen D.*, Ivan Klobučarić, slikar i kartograf (XVI-XVIII stoljeće), Krčki zbornik 6/1975 str. 75-90.

[155] Dio te građe objavio je *Popelka F.*, Die Landesaunahme Innerösterreichs von Johannes Clobucciarich 1601-1605, Graz 1924, str. 10 i dalje.

[156] Novus Atlas sive Theatrum Orbis Terrarum, In quo Tabule et accuratissimae exhibentur in Quinque Tomos distinctus, Amstelodami Apud Joanem Janssonium s.a. O postanku toga velikog djela usp. *Keunig J.*, The Novus Atlas of Joh. Jansonius, Imago mundi, vol. VIII, Stockholm 1951, str. 71-98.

otkrivena zemlja. Put do toga uspjeha trajao je, kako vidjesmo, milenijima i mi smo upravo i imali zadatak da taj put osvijetlimo. Dalje upoznavanje Istre do pojave topografskih karata njezina površja, više je geodetska nego kulturnopovijesna tema. Osim toga, novije poznavanje Istre preko geografskih karata od 16. do 18. stoljeća s brojnim dokumentima nedavno su objavili L. Lago i C. Rossit u svom doista reprezentativnom djelu "Descriptio Histriae".

Naš je zadatak time obavljen. Vidjesmo koliko je trebalo vremena i napora da se postigne toliki uspjeh. Možda se on ponekom i neće učiniti tako velik, ali on je doista uveo Istru u svjetska zbivanja. U tom dugotrajnom naporu da se otkrije i upozna istarsko tlo, mogli smo ovdje spominjati niz imena i činjenica, no posebno htjedosmo naglasiti da je među tim zaslužnim pojedincima bilo i naših zemljaka koji su ranije bili neopravdano zapostavljeni. Mislim da se slobodno može reći da je Istra istom nakon Petra Kopića, Bože Bonifačića i Ivana Klobučarića prestala biti nepoznata zemlja i da je upravo preko njih ušla u velike svjetske atlase i karte, a to joj je kasnije otvorilo široka vrata u njezinu daljnju budućnost.

---

[157] *Lago Luciano* et *Rossit Claudio,* Descriptio Histriae. La penisola Istriana in alcuni momenti significativi della sua tradizione cartografica sino a tutto il secolo XVIII per una corologia storica, Edizioni Lint Trieste (1981).